

УДК 140.8+316.75+94(476)''14/15''

Аляксандр Груша

**УЛАДА НЕПАРУШНАСЦІ І ПАМЯЦІ:
«СТАРИНА» І ЯЕ ТРАНСФАРМАЦЫЯ
ў XV – першай трэці XVI ст.**

Да праблемы даўніны («старіны») у Вялікім княстве Літоўскім (далей – ВКЛ) звярталіся многія гісторыкі, якія распрацоўвалі сацыяльныя, эканамічныя і прававыя тэмы гісторыі гэтай дзяржавы. Аб ёй пісалі да 1917 г. Агляд дасавецкай гістарыяграфіі даўніны зрабіў украінскі даследчык Д. Вашчук. Яго вердыкт – вучоныя давялі да абсалюту паняцце «мы старіны не рухаем, а новін не вводим», прызналі немагчымасць змен у грамадстве з-за дзеяння даўніны, пераўтварылі погляд аб яе шанаванні ў стэрэатып¹. Такі вердыкт выклікае прэрэччэнні. Ён не ўлічвае ўсе існуючыя думкі. М.В. Доўнар-Запольскі ў «Дзяржаўнай гаспадарцы Вялікага княства Літоўскага пры Ягелонах» пісаў, што даўніна – гэта сацыяльныя, прававыя і фінансавыя нормы²; што захаванне даўніны лічылі для сабе абавязковымі як гаспадар, так і ўсе саслоўі, у тым ліку, духавенства³; што гэта быў агульны прынцып, які з'яўляўся сувязным звяном паміж дзяржавай і яго разнастайнымі часткамі⁴; што прынцып даўніны прасякаў увесь дзяржаўны правапарадак⁵. У той жа час ён адзначыў, што гэты прынцып «не сковывал *общественную жизнь, не вёл к консерватизму, окаменению в известных, раз выработанных формах. Общий дух отношений государства к обществу был таков, что старина, пошлина могли подвергаться изменениям, но с согласия самого общества*» (тут і далей вылучана намі. – А.Г.)⁶. Гэта думка засталася не заўважанай аўтарам гістарыяграфічнага артыкула. Наогул з пункту гледжання вывучэння даўніны погляды М.В. Доўнар-Запольскага аказаліся недаацэненымі.

¹ *Ващук Д.* Непорушність «старіны»: державна політика Великого князівства Литовського чи історіографічна традиція кінца XIX – першай третини XX століття // *Україна в Центрально-Східній Європі.* – К., 2006. – № 6. – С. 435, 436.

² *Доўнар-Запольскі М.В.* Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства Літоўскага пры Ягелонах / Падрыхтавалі А.І. Груша, Р.А. Аляхновіч. – Мінск, 2009 (далей – *Доўнар-Запольскі М.В.* Дзяржаўная гаспадарка). – С. 87.

³ *Доўнар-Запольскі М. В.* Дзяржаўная гаспадарка. – С. 86, 87.

⁴ Там само. – С. 86.

⁵ Там само. – С. 88.

⁶ Там само. – С. 88.

Бо ў адрозненні ад астатніх даследчыкаў для яго даныя аб даўніне фарміравалі адну з ключавых ідэй, адну з важнейшых частак «нясучай канструкцыі» даследавання аб дзяржаўнай гаспадарцы ВКЛ часоў Ягелонаў⁷.

У савецкай гістарыяграфіі праблематыка даўніны была не папулярнай (відавочна, яна не адпавядала ўстаноўцы аб сацыяльным антаганізме, нарастанні класавых супярэчнасцяў і г. д.). Новае жыццё гэта праблематыка атрымала ў 1990-х гадах. Сёння кожная з нацыянальных гістарыяграфій – расійская, украінская, беларуская – прадстаўлена сваімі даследчыкамі гэтага інстытута.

На постсавецкай прасторы тэму даўніны ВКЛ адрадіў расійскі даследчык М. Кром. Ён акцэнтаваў увагу на наступных баках функцыянавання і ўласцівасцях даўніны: часе яе з'яўлення, апазіцыі «даўніна-навіна» як рэгулятары грамадскага жыцця; даўніне як мове міжсаслоўных зносін; «актуальнай» даўніне; трансфармацыі даўніны. На думку М. Крома, даўніна ВКЛ не была звязана са старажытнарускай спадчынай, узнікла параўнальна позна – на рубяжы XIII–XIV стст., займала цэнтральнае месца ў сістэме каштоўнасцяў⁸, з'яўлялася адзінай асновай прававой і палітычнай культуры грамадства⁹, усесаслоўным ідэалам сацыяльнай справядлівасці¹⁰, выконвала інтэгруючую функцыю, ствараючы адну з умоў адзінства культуры¹¹. Але такія яе ўласцівасці, як неглыбокая памяць¹² і рухомасць (даўніна перамяшчалася ў часе)¹³, прыводзілі да таго, што ўжо праз пару пакаленняў мінулае гублялася з вачэй. Таму змены лёгка маглі прышчапіцца і неўзабаве самі стаць даўнінай¹⁴. Даўніна заставалася ідэалам, аднак яе змест пастаянна абнаўляўся¹⁵. Трэба пагадзіцца з некаторымі з гэтых палажэнняў, але заключэнні аб познім паходжанні даўніны ў ВКЛ і механізмах абнаўлення грамадства прыняць цяжка. Даўніна ў ВКЛ не з'яўлялася ўнікальнай з'явай. Яна была характэрнай і для краін Цэнтральнай і Заходняй Еўропы і існавала там у ранні перыяд Сярэднявечча¹⁶. Ці можна ў святле гэтых фактаў адмаўляць Старажытнай Русі – раннему Сярэднявеччу ўсходніх славян – у праве на даўніну, асабліва, калі ўлічваць назіранні М.К. Любаўскага аб захаванні ў

⁷ Груша А.І. Аб кнізе Гісторыка // Доўнар-Запольскі М.В. Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства Літоўскага пры Ягелонах / Падрыхтавалі А.І. Груша, Р.А. Аляхновіч. – Мінск, 2009. – С. 54–58.

⁸ Кром М. «Старина» как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – начала XVII вв.) // *Mediaevalia ucrainica: Ментальність та історія ідей.* – 1994. – Т. 3 (далее – Кром М. «Старина»). – С. 72.

⁹ Кром М. «Старина». – С. 85.

¹⁰ Кром М.М. Понятие «старинны» в политической и правовой культуре Великого княжества Литовского XV–XVI веков // Наш радавод. Материалы Международной научной конференции по региональной истории Восточной Европы «Культура народов Великого княжества Литовского и Белоруссии XIII – начала XX вв.» – Гродно, 1991. – Кн. 3. – Ч. 3. (далее – Кром М.М. Понятие «старинны»). – С. 542, 543; Кром М. «Старина». – С. 78.

¹¹ Кром М. «Старина». – С. 78.

¹² Кром М.М. Понятие «старинны». – С. 540; Кром М. «Старина». – С. 79–81.

¹³ Кром М.М. Понятие «старинны». – С. 541; Кром М. «Старина». – С. 81–83.

¹⁴ Кром М. «Старина». – С. 82.

¹⁵ Кром М.М. Понятие «старинны». – С. 544; Кром М. «Старина». – С. 82.

¹⁶ Гуревич А.Я. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе. – Москва, 1970. – С. 87, 190–191.

ВКЛ традицій і архаїчних рис «кіеўскага перыяду»¹⁷. З другога боку, ці ёсць падставы абмяжоўваць час узнікнення даўніны перыядам ранняга Сярэднявечча? Матэрыялы этнолагаў сведчаць, што культ даўніны ўласцівы і для традыцыйных грамадстваў¹⁸. Няма сумненняў, што ў дадзеным выпадку старажытныя славяне, а таксама балты не з'яўляліся выключэннем. «...Требовалось достаточно много времени, чтобы накопился внушительный слой традиций, сложился и упрочился жизненный уклад, который можно было принять за образец...», – піша М. Кром, тлумачачы чаму даўніна ўзнікла так позна¹⁹. Сказанае не мае пад сабой падстаў. Сучаснікі не вымяралі ўзровень назапашанасці слоя традыцый і складвання жыццёвага ўкладу. Для іх мінулае незалежна ад «таўшчыні» слоя традыцый, трываласці ўкладу, а таксама працягласці, з'яўлялася даўнінай. М. Кром, правяраючы сваё меркаванне аб познім паходжанні даўніны па звестках актавых крыніц, праігнараваў той факт, што і дакумент, яго ўнутраная структура, да якой адносяцца, у тым ліку, формулы аб даўніне, таксама мае развіццё. На раннім этапе функцыянавання дакумента, калі ён меў надзвычай абмежаваную сферу ўжытку, даўніна як пануючы сацыяльны і прававы прынцып не адчувала патрэбы замацавання ў пісьмовым тэксце. Што да прычын абнаўлення грамадства, то неглыбокая памяць і рухомасць даўніны не могуць растлумачыць буйных перамен, якімі былі, напрыклад, апрача дараваных градаў правоў на магдэбургскае права, таксама пашырэнне правоў шляхецтву, наданне шляхце зямельнай маёмасці і г. д. Прычыны гэтых перамен трэба шукаць у іншым.

Д. Вашчук паставіў мэтай паказаць, што ў павіннаснай і падаткавай сферах дэкларацыя даўніны далёка не заўжды адпавядала рэальнаму парадку рэчаў. Адносна адной з найбольш важных павіннасцяў – срэбшчыны (ішла на ваенныя патрэбы) гісторык адзначыў, што вызваленне ад яе было звычайнай нормай дзяржаўнай палітыкі²⁰. Даследчык прыйшоў да высновы, што вялікі князь і падданыя маніпулявалі даўнінай у залежнасці ад іх інтарэсаў і сітуацыі²¹. На нашу думку, атрыманыя вынікі не ўлічваюць шматфактарнасці, складанасці і разнастайнасці праўлення даўніны.

¹⁷ Любавский М.К. Очерк истории Литовско-Русского государства. – СПб., 2004. – С. 34.

¹⁸ Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. – Москва, 1999. – С. 33–34.

¹⁹ Кром М. «Старина». – С. 72.

²⁰ Вацук Д. «Старина» як інститут регулявання эканамічных відносін у Вялікім князьстве Літоўскаму (кінець XV – перша трыціна XVI ст.) // Terra cossacorum: Студіі з давняй і новай історыі Украіны. Навуковій збірнік на пошану проф. Валерія Степанкова. – К., 2007 (далей – Вацук Д. «Старина»). – С. 422. Гл. таксама: Блануца А.В., Вацук Д.П. Інститут «старіны» й «новіны» в правовых та эканамічных джерелах Вялікаго князьства Літоўскаго (друга паловіна XV–XVI ст.) // Украінський історичний журнал. – 2006. – № 2; Blanutsa A., Vashchuk D. 'Old ways' versus 'novelties' in the legal and economic sources of the Grand Duchy of Lithuania ca. 1450–1700 // Lithuanian historical studies. 2007. Vol. 12; Вацук Д. «Абыхмо деръжали ихъ пвддлѣ права ихъ земли» (Населення Кііўціны та Воліні і великокнязівська влада в XV–XVI ст.). – К., 2009 (далей – Вацук Д. «Абыхмо деръжали ихъ пвддлѣ права ихъ земли»). – С. 195–199 і інш.

²¹ Вацук Д. «Старина». – С. 429.

В.Ф. Голубеў паставіў праблему аб даўніне як форме памяці. Ён прывёў розныя прыклады функцыянавання памяці даўніны, але не паказаў, у чым заключаліся яе ўласцівасці²².

Дапоўнім звесткі аб даўніне, унясем карэктывы ў існуючыя палажэнні аб гэтай з’яве, абагулім даныя аб ёй, паспрабуем даць сваё тлумачэнне прычын трансфармацыі даўніны. Усё гэта павінна падвесці нас да пастаноўкі праблемы аб пераемнасці даўніны як віда памяці і прававога дакумента.

Назад... у светлае мінулае

Агульны прынцып даўніны заключаўся ў тым, што існуючы парадак з’яўляўся ўстойлівым і непарушным і не мог быць зменены. Калі чалавек быў цесна інтэграваны ў прыроду, залежаў ад яе, жыць і выжыць ён мог, карыстаючыся ўзорамі, якія былі апрабраваны продкамі. Існуючы парадак быў правяраны мінулымі пакаленнямі, значыць, ён з’яўляўся падыходзячым для сучаснікаў. У гэтым заключалася рацыянальнасць даўніны. Усё новае, што ўкаранялася ў жыццё (як гэта было магчыма, пакажам ніжэй), праходзіла праверку і даказвала права на існаванне, становілася старым. Адзінаразовыя плацяжы і павіннасці ішлі ў «пошліну» – пераўтвараліся ў пастаянныя²³. Фактычны ўладальнік маёмасці атрымліваў поўнае на яе права, калі не паступалі прэтэнзіі на гэту маёмасць з боку іншых асоб, калі ён трымаў яе «во впокой»²⁴. Калі тэрмін даўнасці праходзіў без «впоминаний», то гаварылі, што «дело» з’яўляецца «давним»²⁵, яно «вдавнило»²⁶, «вышло давностью»²⁷. Сіла даўнасці была

²² Голубев В. «Старина» в жизни населения белорусских земель Великого Княжества Литовского как отражение исторической памяти (конца XV – середины XVI вв.) // Acta humanitarica Universitatis Saulensis. Mokslo darbai. 2009. T. 9. Kultūrinės atminties kaita ir lokalinė istorija = Alternation of Cultural Memory and Local History (далее – Голубев В. «Старина»).

²³ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археологическою комиссиею (РИБ). – Т. 27: Литовская метрика. – Отд. 1. – Ч. 1: Книги записей. Т. 1 / Под ред. И.И. Лаппо. – СПб., 1910 (далее – РИБ. Т. 27). № 60. – Стб. 570–571, 1495; Доўнар-Запольскі М.В. Дзяржаўная гаспадарка. – С. 87.

²⁴ РИБ. – Петербург, 1903. – Т. 20: Литовская метрика. – Т. 1 (далее – РИБ. Т. 20). № 160. – Стб. 779 (1511), № 152. Стб. 1468 (1520), № 99. Стб. 670 (1511). Гл. таксама: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6 / Par. A. Baliulis. – Vilnius, 2007 (далее – LM-6). № 275. – P. 183 [1498], № 315. – P. 206 [1499]; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12 / Par. D. Antanavičius, A. Baliulis. – Vilnius, 2001 (далее – LM-12). № 114. – P. 183 (1522); Archiwum Państwowe w Krakowie. Oddział I (na Wawelu) (PA w Krakowie). ASł. Sang. 163; спіс: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15 / Par. A. Dubonis. – Vilnius, 2002 (далее – LM-15). № 52. – P. 91 [1528], № 84. P. 123 [1529]; Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Par. E. Gudavičius, J. Karpiavičienė, G. Kirkienė ir kt. Vilnius, 1997 (далее – LM-224). № 264. – P. 226 (1528) і інш. Для іншага прэтэндэнта важна было не «молчать», «впоминать» аб сваіх правах: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 4 (1479–1491). Užrašymų knyga 4 / Par. L. Anužytė. – Vilnius, 2004 (далее – LM-4). № 95. – P. 122 [1486]; РИБ. – Т. 20. – № 302. – Стб. 1021–1022 [1518–1519].

²⁵ LM-6. № 317. – P. 207 [1499]; РИБ. – Т. 20. – № 152. – Стб. 1468 (1520).

²⁶ LM-6. № 272. – P. 181 [1498]; РИБ. – Т. 27. – № 206. – Стб. 751 (1499); РИБ. – Т. 20. № 19. – Стб. 549 (1507).

²⁷ LM-224. № 292. – P. 247 (1528); спіс: LM-15. № 23. – P. 69.

настолькі вялікай, што калі яна ўступала ў супрацьдзеянне з дакументам, верх атрымлівала даўнасць. Прывядзем найбольш яркавы прыклад. У 1522 г. паны, цівуны і баяры Жамойцкай зямлі «жаловали» гаспадару на віленскага пана, жамойцкага старосту пана Станіслава Янавіча, што насуперак прывілеям, ён, а не вялікі князь распараджаўся правам раздаваць цівунствы ў Жамойці. Староста пярэчыў, што цівунства Жамойцкай зямлі, апрача чатырох двароў і адной воласці «здавна за предковъ наших и за нас предкове его и онъ сам у подаваньи своем мели ажъ до сего часу, а предкове их и они сами предкомъ нашим и нам о том николи ся не упоминали». У сваю чаргу жамойцкі староста прасіў гаспадара, каб яго пакінулі «водле стародавнаго обычая». Вялікі князь апраўдаў Станіслава Янавіча:

«И мы, с Паны Радами нашими, того жежи ними досмотревши, и видело ся нам и Паном Радамъ нашим, кгдажь предкове пана виленского, пана Станиславовы, и онъ самъ з давных часовъ за предковъ наших и за насъ тые тивуньства во своемъ подаваньи мели а кому хотели с подданных наших панов и бояр земли Жомоитское, тымъ тые тивуньства даровали, а панове и тивуны и бояре земли Жомоитское, *хотя на то права от предковъ наших в себе мають, а коли ж того такъ от давних часовъ у мольчаньи были, мы, хотячи какъ привилья и давности у моцы держати*, тые тивунства в земли Жомоитскои пану виленьскому, старосте жомоитскому, пану Станиславу Яновичу въ его подаванье, з ласки наше, дали есмо ему в подаванье, кромъ тыхъ чотырох дворовъ нашихъ... и волости... Маеть панъ виленьский, панъ Станислав, тые тивунства в земли Жомоитскои въ своемъ поданьи мети по тому, какъ и предки его м(ил)д(о)сти и онъ самъ за предковъ наших и за нас мели»²⁸.

Пры Жыгімонце I палажэнне аб тэрміне даўнасці ўвайшло ў заканадаўства: калі прэтэндэнт не прад'явіў правы на маёмасць у час праўлення Казіміра і Аляксандра, ён навекі пазбаўляўся гэтых правоў²⁹. У якасці асобнага артыкула

²⁸ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašymų knyga 10 / Par. A. Banionis, A. Baliulis. – Vilnius, 1997. № 109. – P. 105 [1522]; спіс: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Įrašų knyga 11 / Par. A. Dubonis. – Vilnius, 1997 (далей – LM-11). № 140. – P. 134. Гл. таксама: LM-11. № 141. – P. 135–136 (1522).

²⁹ «...какъ же и въ правехъ выписано: естли бы хто о которую близкость свою за отца нашего Казимира короля его милости не впоминалься, тотъ вжо вечно о то не маеть впоминатися» (РИБ. Т. 20. – № 21. – Стб. 552, 1507 г.; спіс: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8 / Par. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. Vilnius, 1995 (далей – LM-8). № 404. – P. 304). «... Бо хто чого во в покои и в держани был от пятидесят лет, хотя и без листов, то мает таки держано быти, бо есмо всем подданным нашим у Великом Кн(я)зьстве право дали, иж давности не маем никому рушати» (Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9 / Par. K. Pietkiewicz. – Vilnius, 2002 (далей – LM-9). № 69. – P. 109, 1511 г.). «Ино мы всимъ подданнымъ нашимъ великого князства Литовьского право дали: *«кто чого былъ въ молчаньи за отца и брата нашего королевъ ихъ милости, тотъ тое вечно тратить»* (РИБ. Т. 20. № 227. – Стб. 902 [1516]); «А мы со всими п(а)ны радами и со всими землями, подданными нашими, тое право установили: *кто чого за отца и брата нашог(о) въ держан(ь)и и во-в покои был, а впоминан(ь)я ни от ког(о) о то не мелъ, таковый тое вечно одержывает(ь)»* (LM-224. – № 346. – P. 289, 1529 г.).

дадзенае палажэнне было ўключана ў Статут 1529 г.³⁰ Гэта значыць, што маёмасць назаўжды пераходзіла ў распараджэнне фактычнага ўладальніка. Тэрмін даўнасці існаваў у розных відах сацыяльных і гаспадарчых адносін. У Валынскай зямлі захоўваўся звычай, што калі хто з сялян «заседит» ва ўладаннях князя і пана тэрмін даўнасці 10 год, ён становіўся вотчычам, г. зн. страчваў права выхаду з гэтага ўладання. Гаспадар у сувязі са скаргай войта, бурмістра, радцаў і ўсіх мяшчан Луцка, што князі і паны Валынскай зямлі мелі намер вывесці з Луцка людзей-«отчичей», якія пражывалі тут на працягу 20–30 год, вызначыў тэрмін даўнасці, пасля якога права вываду пераставала дзейнічаць – адзначаныя вышэй 20–30 год³¹. Час перапрацоўваў навацыі. Праверанае часам новае ўжывлялася ў старое і становілася яго часткай³².

Правераны часам парадак з’яўляўся ідэальным. Даўніна мела не толькі храналагічнае, але і каштоўнаснае вымярэнне. Яна атаясамлялася з добром, справядлівасцю («правдой»), у той час як «новина» была сінонімам крыўды. У 1509 г. мяшчане Менска называлі крыўдамі і *навінамі* парушэнні менскім намеснікам магдэбургскага права, якое яны атрымалі 10 год таму назад; тут крыўдамі і навінамі названа тое, што да даравання гэтага права стагоддзямі з’яўлялася прэрагатывай намесніка³³. Ідэальная якасць даўніны рабіла апошняю адной з галоўных каштоўнасцяў, «сэнсавым цэнтрам». Стары – не толькі добры і справядлівы, але таксама разумны, мудры (антонім разузнага – «малады»³⁴), мэтазгодны. Каб абгрунтаваць неабходнасць увядзення новага, трэба было даказаць існаванне гэтага новага ў мінулым. Пярэчанні супраць новага абгрунтаваліся таксама даўнінай. У выпадку падобных пярэчанняў даказвалася, што гэтага новага ў мінулым не існавала. На Віленскім сойме 1547 г. шляхта скардзілася, што гаспадар, заснаваўшы нядаўна ў ВКЛ манетны двор, не апавясціў шляхту аб сваім намеры. У мінулым жа было інакш: вялікі князь, вырашыўшы перанесці манетны двор з Польскай кароны ў ВКЛ, не праігнараваў шляхту, а сабраўшы сойм, апавясціў яе аб прынятым рашэнні. Ігнараванне шляхты ў дадзеным выпадку і паслужыла падставай для яе просьбы, каб вялікі князь у будучым не грэбаваў шляхтай у справах, якія адносіліся да ўсёй зямлі. Гаспадар, жадаючы быць пераканаўчым, адказаў на гэтую просьбу, спаслаўшыся на даўніну. Згодна з яго сцвярджаннем «*ани за отца, ани за иных предковъ его милости, за которыхъ мынцы бито, соймовъ на всю землю не [з]бирано*», і тады, калі манетны двор быў пераведзены ў ВКЛ, ніякага запрашэння шляхты на сойм не

³⁰ Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senaja baltarusių, lotynų ir senaja lenkų kalbomis=Первый Литовский Статут. Тексты на старобелорусском, латинском и старопольском языках / Tekstus par. S. Lazutka ir kt. – Vilnius, 1991. – Т. 2. D. 1 (далее – Pirmasis Lietuvos Statutas). – Р. 74–78.

³¹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14 / Par. L. Karalius, D. Antanavičius (tekstai lotynų kalba). Vilnius, 2008 (далее – LM-14). № 765. – Р. 313 (1525).

³² Аб даўнасці, гл.: *Любавский М. К.* Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания первого Литовского статута. – Москва, 1892 (далее – *Любавский М. К.* Областное деление). – С. 390–392. Няма падстаў меркаваць, што гэты архаічны парадак рэчаў сфарміраваўся пад уплывам рымскага права.

³³ РИБ. – Т. 20. № 57. – Стб. 602–603.

³⁴ Адзін чалавек, шкадуючы аб учынку, тлумачыў, што здзяйсніў яго «*молодымъ розумомъ, зъ людское направи*» (РИБ. – Т. 20. № 109. – Стб. 1383, 1520 г.)

было, а прыняцце рашэння з'яўлялася «въ mocy, владности и справован[ь]ю» самога гаспадара і паноў рады. «...Про то, – паведамляе крыніца аб прынятым гаспадаром рашэнні, – его королевская милость тотъ звычай битья мынцы и *теперь водле стародавнего обычая* пры владности своей господарьской зоставати рачыть...»³⁵.

Адносіны да даўніны вызначаліся псіхічнымі і ментальнымі ўстаноўкамі. Змена парадку была зневажальнай для памяці аб продках. Намер аб змене парадку ўнушаў трывогу, турботы, нават страх.

Захаванне «старіны» стварала баланс адносін унутры грамадства і грамадства з прыродай. Свет стаяў, пакуль з'яўляліся непарушнымі вера, звычаі і законы продкаў. Увядзенне навацый парушала гэты баланс, што вяло да катаклізмаў і бедстваў. Паміж парушэннем балансу з аднаго боку і ўзнікненнем катаклізмаў і бедстваў з другога існавала непасрэдная сувязь. Сігізмунд Герберштэйн апісаў наступны парадак і выпадак, якія мелі месца ў Жамойці. «Землю они вспахивают не железом, а деревом [и это тем более удивительно, что] земля их жесткая [а не песчаная, так что на ней нигде не растут сосны]. Отправляясь пахать, они берут с собой множество деревянных (рал), [которыми взрывают землю, пользуясь ими в качестве сошника], для того, разумеется, чтобы, если сломается одно, иметь наготове ещё [и ещё, не тратя на это времени]». Перад намі дзеянне даўніны. Металічны нарог не з'яўляўся тэхнічнай навінкай у бліжэйшых суседзяў, адкуль ён мог быць запазычаны. Для такога рэгіёну, як Жамойць, з яе цвёрдымі глебамі ён быў найбольш аптымальным, але яе жыхары аддавалі перавагу драўляным нарогам. Важна таксама і наступнае. «Один из начальников области, – паведамляе далей Герберштэйн, – [желая облегчить жителям их чересчур тяжёлый труд] велел доставить [большое количество] железных сошников. Но когда и в тот год, и в несколько следующих урожай из-за превратностей погоды не соответствовал ожиданиям земледельцев, *простой народ стал приписывать бесплодие своих полей железному сошнику, не признавая никакой другой причины*»³⁶. Такім чынам, жамойты былі перакананы, што не ўраджай з'яўляўся наступствам увядзення металічных нарогаў. Устанаўленне падобных прычынна-следчых сувязяў з'яўляецца тыповым для ўяўленняў аб даўніне. Аб сіле даўніны можа сведчыць наступны факт: «начальнік вобласці», асцерагаючыся абурэння жамойтаў, прадаставіў ім магчымасць апрацоўваць зямлю на свой лад.

³⁵ РИБ. – Т. 30: Литовская Метрика. – Отделы 1-2. Ч. 3: Книги Публичных дел / Под ред. И.И. Лаппо. – Юрьев, 1914. – Т. 1 (далее – РИБ. – Т. 30). – Стб. 140–141.

³⁶ «Terram non ferro, sed ligno proscindunt: quod eo magis mirandum, cum terra eorum tenax, & non arenosa sit, quaque pinus nunquam crescit. Araturi ligna complura, quibus terram subigunt, locoque vomeris utuntur, secum portare solent: scilicet, ut uno fracto, aliud atque aliud, ne quid in mora sit, in promptu habeant. Quidam ex provinciae praefectis, quo provinciales graviore labore levaret, multos ferreos vomeres adferri fecerat. Cum autem eo, sequentibusque aliquot annis, segetes aliqua coeli intemperie expectationi agricolarum non responderent, vulgusque agrorum suorum sterilitatem ferreo vomeri adscriberet, nec aliud quicquam in causa esse putaret. Praefectus veritus seditionem, amoto ferro, suo eos more agros colere permisit» (*Герберштейн С. Записки о Московии: в 2 т. / Под ред. А.Л. Хорошкевич. – Москва, 2008. Т. 1. Латинский и немецкий тексты, русские переводы с латинского А.И. Малеина и А.В. Назаренко, с ранневерхнемецкого А.В. Назаренко. – С. 486–487*).

Сучаснае грамадства арыентавана на пошук новых – больш аптымальных форм сацыяльнага, эканамічнага і палітычнага жыцця, рух наперад, прагрэс. У Сярэднявеччы пошук найбольш эфектыўных рашэнняў ажыццяўляўся выключна ці ў значнай ступені ў кірунку мінулага. «Старина» і сучаснае паняцце «кансерватызм» блізкія, але не тоесныя. Кансерватызм як прыхільнасць да традыцыйных парадкаў існуе ва ўмовах свабоды выбару: можна быць «кансерватарам», а можна і «наватарам». Даўніна панавала тады, калі падобны выбар адсутнічаў ці быў у вялікай ступені абмежаваны. Даўніна – гэта рух назад, але рух да дасканаласці.

«Святыя дзяды»

Уяўленні аб даўніне былі звязаны з рэлігіяй. «Старина» – гэта разлік на памерлых продкаў, страх перад імі. У заходнееўрапейскай гістарыяграфіі даследуецца феномен «тэмогія» як форма адносін жывых і мёртвых, спосаб зацвярджэння іх агульнай супольнасці, форма мыслення і дзеянняў, якія ўстанаўлівалі адносіны паміж імі. Асаблівасці гэтых адносін заключаліся ў наступным. Існаванне чалавека не абрываўлася пасля яго смерці. Мёртвыя мелі «прысутнасць у цяперашнім»³⁷. Іх «ажыўленне» дасягалася пры памінанні: называнні імя нябожчыка (напрыклад, на літургіі) і памінальнай трапезе. Адносіны паміж жывымі і мёртвымі ўяўлялі свайго роду дагавор, які пашыраўся на ўсе сферы жыцця. Мёртвыя былі суб'ектамі грамадскіх адносін. «Мэмогія» валодала групаўтваральнай функцыяй, з'яўлялася ўмовай самаідэнтыфікацыі яе членаў³⁸.

Заходне- і цэнтральнаеўрапейская «тэмогія» адпавядала ўсходнехрысціянскай «памяці па душы». Але быў і яшчэ адзін аналаг, які існаваў як да прыняцця хрысціянства, так і паралельна з ім – *рэлігійны* культ продкаў. Асабліва трывалыя перажыткі гэтага культу захоўваліся ў Беларусі да навейшага часу ў форме абрадаў «Дзяды» і «Куст». Вынікі аналізу гэтых абрадаў, атрыманыя беларускай даследчыцай В. Шарай, дазваляюць вызначыць архаічныя ўяўленні аб памерлых людзях, іх статусе, месцы і ролі, ступені «прысутнасці» ў жыцці жывых. Людзі пасля смерці не пераставалі існаваць, яны пераходзілі ў іншы свет, дзе надзяляліся звышнатуральнай сілай і станавіліся святымі³⁹. Жывыя

³⁷ «die Gegenwart der Toten» – тэрмін О.Г. Эксле.

³⁸ *Oexle O.G.* Obcowanie żywych i umarłych. Rozważania o pojęciu «memoria» // *Spółeczeństwo średniowiecza. Mentalność – grupy społeczne – formy życia.* – Toruń, 2000 (пераклад з нямецкай мовы: *Die Gegenwart der Lebenden und der Toten. Gedanken über Memoria // Gedächtnis, das Gemeinschaft stiftet / Ed. K. Schmid.* – München–Zürich, 1985; *Idem.* Memoria i przekaz memoratywny we wczesnym średniowieczu // *Idem.* Spółeczeństwo średniowiecza. Mentalność – grupy społeczne – formy życia. – Toruń, 2000 (пераклад з нямецкай мовы: *Memoria und Memorialüberlieferung im frühen Mittelalter // Frühmittelalterliche Studien.* – 1976. Bd. 10); *Арнаутова Ю.Е.* Memoria: «Тотальный социальный феномен» и объект исследования // *Образы прошлого и коллективная идентичность в Европе до начала Нового времени.* – Москва, 2003.

³⁹ Большасць вакатыўных формул у рытуале запрашэння памерлых на «Дзяды» пачынаецца з эпітэта «святыя» (*Шарая О.* Ценностно-нормативная природа почитания предков. – Минск, 2002 (далей – *Шарая О.* Ценностно-нормативная природа почитания предков). – С. 153, 158).

адчувалі патрэбу ў дапамозе з боку продкаў. Апошнія аказвалі вялікі ўплыў на жыццё жывых, апекаваліся імі. Кожны год у пэўны час адбываўся кантакт жывых людзей з продкамі. Мёртвыя прыходзілі да жывых у памінальныя дні і ўдзельнічалі з імі ў памінальнай трапезе⁴⁰. Вывучэнне абраду «Куст» прывяло В. Шарую да наступных высноў:

«Обряд Куст – средство реализации коллективного сознания, символически воспроизводящего образ рода в процессе ежегодной обрядовой церемонии, которая закрепляла социальную солидарность членов рода, проживающих на одной территории. В прошлом обряд выполнял функцию символического соединения ныне живущих и умерших членов рода... Ежегодное повторение церемонии закрепляло в сознании людей чувство единства и сопричастности с прошлыми поколениями, предками своего рода...»⁴¹.

Калі крыніцы XV–XVI стст. інфармуюць аб пратэсце падданных супраць парушэння даўніны, яны не паведамляюць аб яшчэ адной сіле, якая стаяла за жывымі пратэстуючымі – душах памерлых продкаў. У першую чаргу гэта быў іх пратэст, якому не маглі супраціўляцца жывыя. Жывыя і мёртвыя складалі адзіны калектыў. Сіла даўніны, устойлівасці і непарушнасці парадку адпавядала ступені сувязі, інтэнсіўнасці ўзаемадзеяння продкаў і жывых. Пры існаванні цяжнейшай сувязі паміж жывымі і мёртвымі, змена парадку сярод жывых аўтаматычна вяла б да змены парадку сярод мёртвых. У гэтым выпадку мадэрнізацыя парадку на зямлі была немагчымай. Канчаткова сувязь паміж жывымі і мёртвымі ніколі не перарывалася. Мёртвыя дапамагалі жывым. Аднак наўрад ці нядбайныя нашчадкі маглі разлічваць на дапамогу памерлых, калі першыя забывалі законы і звычаі другіх.

Даўніна – узвядзенне ў ранг святасці продкаў, іх заняткаў, ладу жыцця, паводзін. Ва ўмовах цеснай залежнасці ад прыроды людзі часцей успаміналі вышэйшыя сілы і ўскладвалі на іх надзею. Парадак быў створаны і дадзены людзям багамі, ён меў свяшчэнны характар. Створанае і дадзенае багамі і святымі продкамі чалавек не у стане быў змяніць.

Даўніна як універсальны інстытут

Даўніна з’яўлялася ўніверсальнай каштоўнасцю, а яе дзеянне было ўсеабдымным. Яна з’яўлялася нормай у побыце і гаспадарцы. Яшчэ ў XIX ст. сяляне маглі будаваць курныя хаты толькі таму, што так рабілі «бацькі»⁴². Сучасныя археолагі ажыццяўляюць рэканструкцыю ўнутранага аблічча жылля XI–XIII ст. паводле этнаграфічных даных XIX ст.⁴³ Вось што пісаў А. Кіркор адносна

⁴⁰ Шарая О. Ценностно-нормативная природа почитания предков. – С. 149, 150–159 і інш.

⁴¹ Там само. – С. 120.

⁴² Загорульский Э.М. Возникновение Минска. – Минск, 1982. – С. 178.

⁴³ Гл., напрыклад: «Раскопки (Минска. – А.Г.) обнаружили несомненный факт традиционной связи решения внутреннего плана этнографических белорусских и древних минских жилых построек. Это даёт нам возможность и основание применить данные этнографии для реконструкции внутреннего облика изб древнего Минска» (Загорульский Э.М. Возникновение Минска. – Минск, 1982. – С. 181).

тэхнічнага боку забеспячэння сялянскай гаспадаркі. Сяляне «... в большинстве случаев работают по исконным, укоренившимся обычаям, не признавая и не понимая пользы от всяких нововведений, не соглашаясь даже весьма часто употреблять земледельческие орудия усовершенствованной конструкции, хотя бы таковые находились в господарском дворе»⁴⁴.

У «старине» заключаліся падставы прыналежнасці да таго ці іншага саслоўя. Так, на даўніне рабіў акцэнт бок, калі хацеў паказаць, што ён ці другі бок з'яўляліся прадстаўнікамі таго ці іншага саслоўя («они... из роду суть бояре», «они з века бояре шляхта суть», «они суть *здавна* мешчане полоцкий» і інш.)⁴⁵, саслоўнай групы⁴⁶. Выкананне плацяжоў і павіннасцяў таго ці іншага віду – а гэта было звязана з саслоўнай прыналежнасцю – знаходзіла абгрунтаванне ў даўніне («*дед и отец их* здавна, за великог(о) кн(я)зя Витовта и за Жыкгимонта, служивали конною службою, на войну хожывали з доспехом», «*предкове их* и они сами служат намъ коньно, на службу н(а)шу, на воину, ездять, а иншее никоторое служьбы не служат и въ подводы не ходят», «они... *здавна* служат службою панцерною» і інш.)⁴⁷.

«Старина» вызначала адносіны да ўладання. Права на ўладанне зямельнай маёмасцю, незалежна ад наяўнасці лістоў, становілася больш абгрунтаваным, калі падкрэслівалася, што яна належала бацьку, дзеду, прадзеду, продкам⁴⁸, з'яўлялася «звечной»⁴⁹, яе мелі ў трыманні і спакоі («то деи есть пушча вечная моя Сверженьская, я ее мель завъжды во вьпокои, и борониваль есми ее ажъ и до тыхъ часовъ», «я тыи земли вжо от пятидесять летъ во впокои маю», «и тое деи земли он в держаньи тежъ есть вжо болшеи двадцати летъ» і інш.)⁵⁰.

⁴⁴ Живописная Россия... Литовское и Белорусское полесье. Репринтное воспроизведение издания 1882 года. – Минск, 1993. – С. 208.

⁴⁵ LM-6. № 173. – Р. 135 [1496]; РИБ. – Т. 20. – № 65. – Стб. 83 (1513); РИБ. – Т. 27. – № 111. – Стб. 633 (1495); LM-8. – № 513. – Р. 370 (1510), № 515. – Р. 371 (1510); РИБ. – Т. 20. – № 198. – Стб. 841 [1514], № 127. – Стб. 1430 (1520), № 207. – Стб. 276–277 (1516), № 44. – Стб. 580 (1507); LM-14. – № 713. – Р. 295 [1525]; РИБ. – Т. 20. – № 118. – Стб. 154 (1514), № 119. – Стб. 704 (1511), № 116. – Стб. 1404 [1520] і інш.

⁴⁶ LM-6. – № 151. – Р. 127 [1496] і інш.

⁴⁷ LM-224. – № 18. – Р. 55 (1522); LM-12. – № 230. – Р. 246 (1523), № 264. – Р. 264–265 (1523); LM-224. – № 312. – Р. 262 (1528); РИБ. – Т. 20. – № 167. – Стб. 224 [1515], № 229. – Стб. 904 (1516); LM-224. – № 37. – Р. 67 (1522); РИБ. – Т. 20. – № 286. – Стб. 993 (1517); LM-12. – № 448. – Р. 360 (1525); РИБ. – Т. 20. – № 67. – Стб. 1321 [1519]; LM-14. № 674. – Р. 280 [1524–1525], № 703. – Р. 291 (1525); LM-224. № 226. – Р. 191 (1526) і інш.

⁴⁸ LM-12. № 434. – Р. 352 (1524); LM-224. № 369. – Р. 308 (1529); РИБ. – Т. 20. – № 106. – Стб. 1378–1379 (1520); LM-9. № 77. – Р. 112 (1511), № 182. Р. 159 (1511); РИБ. – Т. 20. – № 241. – Стб. 320 [1516]; № 142. – Стб. 746–747 [1511]; № 186. – Стб. 823 [1514], № 324. – Стб. 430–431 (1517); LM-224. № 471. – Р. 380 (1530); LM-9. № 302. – Р. 209 (1515); LM-14. № 415. – Р. 181 [1524]; РИБ. – Т. 20. – № 118. – Стб. 154 (1514); LM-14. № 896. – Р. 387 (1527); LM-224. № 362. – Р. 304 (1529); РИБ. – Т. 20. – № 52. – Стб. 1288 (1519); LM-14. – № 410. – Р. 179 [1524]; РИБ. – Т. 20. – № 114. – Стб. 149 (1514); LM-224. № 210. – Р. 182 (1525); LM-12. – № 512. – Р. 405 (1525); РИБ. – Т. 20. – № 199. – Стб. 1528 [1521]; LM-14. – № 430. – Р. 185 (1524) і інш.

⁴⁹ РИБ. – Т. 20. – № 126. – Стб. 718 (1511); LM-12. № 156. – Р. 204 (1523), № 407. – Р. 337 (1524) і інш. Гл. таксама: РИБ. – Т. 20. – № 45. – Стб. 581 [1507].

⁵⁰ РИБ. – Т. 20. – № 117. – Стб. 701 (1511), № 235. – Стб. 912 [1516]; LM-12. – № 396. – Р. 330–331 (1524); РИБ. – Т. 20. – № 183. – Стб. 244 (1515); LM-14. – № 559. – Р. 226 [1525]; РИБ. – Т. 20. –

Даўніну ставілі на адзін узровень з дакументамі. Вось на якіх падставах улады замацоўвалі маёмасць за ўладальнікамі: «подле сведоцтва тых суграньніковъ ихъ, и подле ихъ давности»⁵¹. У некаторых падобных выпадках існавала толькі адна падстава: «подле их давности»⁵². У 1509 г. вялікі князь і паны рада разглядалі справу паміж пані Барташовай Ганнай і яе братанічам панам Янам Пятровічам аб зямельных уладаннях. Ганна прадставіла лісты яе бацькі (дзеда Яна) пана Федзькі Неміровіча, што ён, едучы на ваенную службу вялікага князя Казіміра да Бранска, запісаў сваёй жонцы (маці Ганны і бабцы Яна) яго выслугу і куплю. У далейшым маці Ганны адпісала гэтыя выслугу і куплю дачцэ (паколькі не дала ёй выправы). З'яўляецца характэрным адказ Яна Пятровіча на прэтэнзіі ісціцы: «Я деи того не зведомъ, какъ тебе тое именье записывано; нижли то ведаю, штожь дедъ и отецъ мои тое именье и тые люди вышеи писаныи вси держали спокоемъ; а после отца своего я вже колькось летъ такъже то держу въ покои ажъ и до сихъ часовъ; а ты того именья и тыхъ людей николи не бывала въ держанью, а отцу моему и мне въ томъ жадного впомянанья от тебе не бывало...»⁵³. Ян Пятровіч для доказу сваёй праўды прывёў і яшчэ адзін довад. Ён выйграў справу, хоць вырашальнымі аргументамі паслужылі не гэтыя довады. Для нас з'яўляецца важным тое, што ў першай трэці XVI ст. прыведзены вышэй довад мог захоўваць пэўную сілу, калі складальнік дакумента палічыў патрэбным зафіксаваць яго ў гэксце.

Тут трэба дадаць, што выкананне павіннасцяў таго ці іншага віду (шляхецкіх, сялянскіх і г. д.) абумоўлівала права на ўладанне⁵⁴. Склад плацяжоў і павіннасцяў – таксама даўніна⁵⁵. У адным лісце вялікі князь загадваў:

№ 152. – Стб. 1468 (1520); LM-12. – № 550. – Р. 428 (1525), № 221. – Р. 242 (1523), № 369. – Р. 314 (1524); РИБ. – Т. 20. – № 351. – Стб. 1070 [1522] і інш.

⁵¹ LM-14. – № 632. – Р. 259 (1527).

⁵² LM-14. – № 415. – Р. 181 [1524]. Гл. таксама: LM-12. – № 156. – Р. 204 (1523), № 512. – Р. 405 (1525); LM-14. – № 430. – Р. 185 (1524), № 740. – Р. 305 [1525]; Літоўская мэтрыка. Кніга Запісаў № 16. Архіў Літоўскае мэтрыкі ў Дзяржаўным актахранілішчы ў Маскве (б. Архіў Міністэрства юстыцыі). Архіў Літоўскай Мэтрыкі. Кніга Запісаў № 16. 1530–1538 г. // Беларускае архіў (XV–XVI ст.) / Падрыхт. З. Даўгяла. – Менск, 1928. – Т. 2 (далей – ЛМ-16). № 21. – С. 18. (1530), № 54. – С. 39 (1531), № 55. – С. 39 (1531), № 57. – С. 40 (1531). Гл. характэрныя выразы: «Левко Домановичъ на полдворища у селе Морочной листа не покладаль; только давность» (Ревизия пущ и переходов звериних в бывшем Великом княжестве Литовском, с присовокуплением грамот и привилегий на входы в пущи и на земли, сост. старостою мстибоговским Григорием Богдановичем Воловичем в 1559 г. с прибавлением другой актовой книги, содержащей в себе привилегии, данные дворяном и священникам Пинского повета, составленной в 1554 году. Вильна, 1867 (далей – Ревизия). – С. 119). «Земьяне господарские Качановцы. Левъ Некрашевичъ, хоружий Кобринский, а Грицко Пацевичъ... свои входы у пущу его милости господарскую, листовъ не покладали, только давность» (Ревизия. – С. 120).

⁵³ РИБ. – Т. 20. – № 66. – Стб. 612–613 (1509).

⁵⁴ «Боярынъ Красовский Савостьянъ Евсеевичъ зъ братьею оповедали то, ижъ земли своее здавна къ нему служатъ, на которой живутъ; а листовъ на то жадныхъ въ себе быть не казали, а ничего не платяты, только на войну ездяты. Аврамъ Ивановичъ Курадовский зъ братьею оповедали то, ижъ здавна зъ именья своего въ повете Пинскомъ службу земскую, войну служатъ, бо шляхта есть, нижли привилеѣвъ не показывали, ижъ и здавна тое именье свое во покои мели. Левко Домановичъ, землянинъ Пинский, зъ братьею своею на именье свое привилеѣ не показаль,

«Ино, коли отцы ихъ и они *здавна* посполъ зъ волостью службы тяглое не служивали, и твоя бы милость и н(и)не службы тяглое служити и въ подводы ходити, и дяколь давати имъ не казаль, и велель имъ въ томъ дати покой: нехай они намъ служатъ по тому, какъ будетъ *дед[ы]* и *отци ихъ* и *они служили за великого князя Витольта и за Жикгимонта и тежъ за отца и брата нашего, королеву ихъ милости*, и подле того листа брата нашего его милости: *бо мы старины не рушаемъ, а новины не уводимъ*»⁵⁶.

І ў дадзеным выпадку даўніна ставілася на адзін узровень з лістамі: «І въ томъ листе стоитъ выписано: ижъ его милость не казаль имъ службы тяглое зъ волостью Слонимскою служити, *подле давности и листу отца нашего*»⁵⁷.

На даўніне грунтаваліся службовыя абавязкі, парадак іх выканання і даходы з іх⁵⁸, дзейнасць устаноў (мыт, карчом і інш.)⁵⁹. «Старина» вызначала спосаб панавання і праўлення вялікага князя. Для апошняга важна было ведаць, як было за яго продкамі, і дзейнічаць, як дзейнічалі яны. У 1503 г. разглядалася справа паміж новагародскім намеснікам панам Альбрэхтам Марцінавічам Гаштольдам і маршалкам, вількейскім намеснікам панам Янам Мікалаевічам Радзівілам аб запісанай сястрой Албрэхта Гальжбетай яе мужу Радзівілу маёмасці. А.М. Гаштольд сцвярджаў, у прыватнасці, што Гальжбета, не маючы дзяцей, «не справне» склала тэстамент – яна запісала мужу атрыманыя ад бацькі маёнткі, якія апошні

низли здавна зъ имения своего, которое въ повете Пинскомъ маеть, земску службу служатъ» (Ревизия. – С. 241).

⁵⁵ LM-6. – № 346. – Р. 225 [1499]; РИБ. – Т. 27. – № 188. – Стб. 720–721 (1499). Гл. характэрныя выразы: «*мы зъ вековъ, за предковъ нашихъ*, подвody не давали и на толоку орати не хоживали, нежли дякло даемъ, сено у Троцохъ косимъ и иншии службы служимъ *по тому, какъ и перво сего предки наши служивали*» (РИБ. – Т. 20. – № 121. – Стб. 157–158 [1514]); «гъи мешане и люди волостныи Кричевскийи передъ тымъ *здавна за предковъ моихъ завжды* въ каждый годъ давали на тивуна Троцкого по десяти рублевъ грошей дубасныхъ пенязей» (РИБ. – Т. 20. – № 93. – Стб. 120 [1514]). Гл. таксама: РИБ. – Т. 20. – № 158. – Стб. 211 [1515], № 92. – Стб. 118 (1514), № 140. – Стб. 184 [1514]; LM-14. – № 42. – Р. 92 (1526); РИБ. – Т. 20. – № 144. – Стб. 753 (1511) і інш.

⁵⁶ РИБ. – Т. 20. – № 109. – Стб. 144 (1514).

⁵⁷ Там само. – Стб. 144 (1514). Параўнайце: «...и казал имъ служити службою боярскою, *подлугъ давности и листов их правых...*» (LM-224. № 39. – Р. 68, 1522 г.) і інш.

⁵⁸ LM-224. – № 342. – Р. 284 [1529], № 463. – Р. 374 (1530), № 482. – Р. 388 (1530); LM-14. – № 28. – Р. 84–85 [1526]. Гл. таксама: LM-6. – № 523. – Р. 308 [1505]; РИБ. – Т. 20. – № 43. – Стб. 1271–1272 (1518) і інш.

⁵⁹ «...Нехай мыто и промыту ведают они, мытники наши, по-давному, какъ бывало *здавна за великого князя Витолта и за Жикгимонъта*, «А брати имъ мыто по-старому, какъ *здавна бывало за дяди нашего, за великог(о) князя Витовта, и за Жыкгимонъта*, «А мает он брати мыто по давному», «...нехай он, мытник наш, мыто и промыту заведает по давному...», «...нехай он мыто нашо и промыту, и вагу ведаеть по давному...», «нехай мытник н(а)шъ мыто и промыту заведает подле давного обычая, как и первые мытники держивали” і інш. (LM-4. – № 6. – Р. 43 [1486], № 10. – Р. 45 [1488]; LM-6. – № 379. – Р. 238 [1495], № 380. – Р. 239 [1495], № 381. – Р. 239 [1495], № 387. – Р. 242 [1496], № 413. – Р. 252 [1500]; LM-8. – № 83. – Р. 130, 1506 г., № 86. – Р. 131, 1506 г., № 92. – Р. 135, 1507 г. і інш.). «Такежъ казали есмо имъ (мытникам. – А.Г.) доведывати ся того, естли будетъ первыи мытники некоторыи плат того мыта н(а)шого своею недбалостью отпустили, и доведавши ся старины, велели есмо им тот платъ, которыи жо бывал з веку, с того мыта н(а)шого зася приводити ку н(а)шому пожитку», – пісаў вялікі князь да маршалка, ахмістра каралевы, ковенскага і бельскага намесніка Войтэха Янавіча, войта, бурмістра, радцаў і ўсіх мяшчан Ковенскага места (LM-8. – № 91. – Р. 134, 1507 г.).

ніколі не дазволіў бы ёй перадаць каму-небудзь у абыход яго – Альбрэхта, блізкага да тых маёнткаў, яна «іх записала не подлугъ того, какъ же есть обычаи у *правехъ хрестияньскихъ*»⁶⁰. Не маючы іншых падстаў, Ян Мікалаевіч Радзівіл стаў апеяваць да рымскага папы. Вялікі князь рэагаваў: «Ино того *здавна в панъстве нашомъ Великомъ Князстве Литовскомъ николи не бывало за предковъ нашихъ, иже бы ся хто о земскихъ делехъ и правехъ мель отзывать до отца светого папежа*». На чарговым пасяджэнні гаспадарскага суда Радзівіл адмовіўся прызнаць рашэнне вялікага князя і паноў рад («не хотел насъ, г(о)с(по)д(а)ра, и Панов Рады нашее в томъ праве послушень быти») і зноў пачаў апеяваць да папы, што паслужыла нагодай для больш прасторнага тлумачэння вялікага князя: «Ино *чого не бывало за предковъ нашихъ ани за отца нашего, короля его м(и)л(о)сти, иже бы ся хто о земскихъ делехъ и правехъ мел отзывать до отца светого папежа, и того нового обычая, што перед тымъ здавна не бывало в панстве нашом, жадною мерою не хотели есмо допустить, и не толко у Великомъ Князстве, але и в Коруне Полскои есть обычаи, коли девка будетъ выдана замузь а вмереть детеи не маючи, тогда тот посагъ, которыи будетъ за нею данъ, маеть зася отданъ быти в тотъ же домъ, с которог(о) дому тая девка будетъ выдана*»⁶¹.

Права грунтавалася ў значнай ступені на старадаўнім звычаі⁶². «Суды судили ся» па даўніне⁶³. «Старина» – гэта судовы довад, «доведати ся старины»⁶⁴, «доведати ся давности»⁶⁵ – від судовага следчання ў цяжбах, звязаных з выкананнем плацяжоў і павіннасцяў⁶⁶, абавязкамі службовых асоб і парадкам выканання гэтых абавязкаў⁶⁷.

Як мы бачым, «старина» стварала як статычныя і ўстойлівыя структуры, так і часовыя сітуацыі. Яна з'яўлялася верай і практыкай. Як адзін з галоўных матываў даўніна аб'ядноўвала падданных гаспадара ўсіх саслоўяў⁶⁸, хоць значнасць гэтага прынцыпу для прадстаўнікоў розных саслоўяў была неаднолькавай.

⁶⁰ ЛМ-6. – № 507. – Р. 298.

⁶¹ ЛМ-6. – № 507. – Р. 298 [1503].

⁶² РИБ. – Т. 20. – № 200. – Стб. 843–844 [1514], № 384. – Стб. 1109 (1522); ЛМ-14. – № 489. – Р. 202 [1524].

⁶³ Князь Іван Андрэвіч Мажайскі атрымаў ад Казіміра Бранск. У паслушным лісце да бранскіх баяр, мяшчан і ўсіх мужоў бранцаў гаспадар пісаў: «...А суды судити по старине, какъ у вась издавна пошло, а своихъ новыхъ судовъ а никоторихъ новыхъ пошлннъ не уводити» (ЛМ-4. – № 58. Р. 108 [1465]).

⁶⁴ ЛМ-6. – № 200. – Р. 147 [1496]; РИБ. – Т. 27. – № 250. – Стб. 834 (1502).

⁶⁵ ЛМ-9. – № 597. – Р. 329 (1517); ЛМ-224. – № 488. – Р. 390 (1530).

⁶⁶ РИБ. – Т. 27. – № 194. – Стб. 727–728 (1499); *Довнар-Запольский М.В.* Очерки по организации Западно-русского крестьянства в XVI в. Киев, 1905 (далее – *Довнар-Запольский М.В.* Очерки по организации). – С. 39; РИБ. – Т. 27. – № 150. – Стб. 669–670 (1497); *Кром М.* «Старина». – С. 73 і інш. Гл. таксама: РИБ. – Т. 27. – № 123. – Стб. 643–644 (1496); ЛМ-224. – № 388. – Р. 324 (1529); спіс: ЛМ-15. – № 26. – Р. 71–72; ЛМ-225. – № 128. – Р. 100 [1528] і інш.

⁶⁷ РИБ. – Т. 20. – № 243. – Стб. 925 (1516), № 172. – Стб. 796 (1512), № 219. – Стб. 886 (1516). Гл. таксама: РИБ. – Т. 20. – № 220. – Стб. 888 (1515).

⁶⁸ *Доўнар-Запольскі М.В.* Дзяржаўная гаспадарка. – С. 203–204 і інш.; *Кром М.* «Старина». – С. 77–78. ЛМ-6. – № 248. – Р. 169–170 [1498]; РИБ. – Т. 27. – № 205. – Стб. 749–750 (1499). Гл. таксама: РИБ. – Т. 27. – № 249. – Стб. 832–833 (1502). ЛМ-16. – № 14. – С. 13 (1530).

У любым выпадку намеснікам гаспадара як суддзям, ваеначальнікам, адміністратарам даводзілася лічыцца з даўніной падданых. І гарантам даўніны быў вялікі князь⁶⁹.

Даўніна як мадэль мыслення і культурны код

Некаторыя сучасныя даследчыкі, сутыкнуўшыся пры знаёмстве з крыніцамі з супярэчлівымі звесткамі аб даўніне, пішуць, што падданыя ўспрымалі змест устаўных грамац як даўніну, у той час як на самой справе гэтыя граматы з'яўляліся «новіной»; шляхта маніпулявала даўніной у сваю карысць; вялікі князь, дэкларуючы захаванне даўніны і адначасова ўводзячы сваімі дараваннямі новыя парадкі, праводзіў палітыку двайных стандартаў⁷⁰. На першы погляд, так яно і было. Але інтэрпрэтацыя ўказаных дзеянняў у першую чаргу павінна ўлічваць іншы кантэкст. Па першае, даўніной часта называлася ўсё, што было правільным, пажаданым, карысным, незалежна ад яе канкрэтнага храналагічнага вымярэння. Па другое, спасылка на даўніну была прывычным, стандартным довадам. Тады, калі даўніна стала прыходзіць у заняпад, вялікі князь пры адсутнасці ў яго іншых аргументаў, па ранейшаму спасылаўся на даўніну як звычайны спосаб абгрунтавання прынятага рашэння. На Віленскім сойме 1551 г. шляхта падавала просьбу да вялікага князя, каб яе вызвалілі ад замкавай старажы, нагляду за палоннымі масквічамі, кашэння сена і падвод. Гаспадар прырэчыў: «Ижъ такъ, яко бы не радъ новыхъ речей на сее паньство свое отъчызное възносиль, такъ же бы тежъ и старыхъ речей не хотель ни въ чомъ опушчати; а такъ рачыть его королевская милость то все заховывать водле давного обычаю...»⁷¹. На тым жа сойме шляхта прасіла гаспадара, каб ён прызначаў загадваць мытнымі каморами мясцовую шляхту, а не іншаземцаў (ад якіх цярпела насельніцтва). Гаспадар адказаў: «Ижъ въ той речы его милость ничего не рачыть почынати, одно такъ ся въ томъ заховывати рачыть, яко было и передъ тымъ, за предъковъ его милости; а теперъ подъ таковымъ же обычаемъ его милость справы мытъ своихъ рачыть зоставовати»⁷². Шляхта звярнулася да вялікага князя з просьбай аб увядзенні павятовых судзяў, якія б разглядалі справы паміж шляхтай і панамі радай. Адказ гаспадара гучаў так: «Ижъ его королевская милость не звыкъ ани хочеть речей новыхъ у сее паньство свое уводити; а такъ, ижъ то передъ тымъ не бывало, абы панове рады и панове преложонные духовъные мели передъ урядники поветовыми отъказывати, тогда и теперъ то быти не маеть...»⁷³.

Даўніна – адна з вышэйшых рэлігійных, прававых, сацыяльных, эканамічных, палітычных і маральных каштоўнасцяў, спосаб самапазнання, мыслення і дзейнасці, адна з галоўных катэгорый рэлігіі і ўяўленняў, адносіны да сродкаў

⁶⁹ Гл. яго распараджэнні: LM-12. – № 201. – Р. 231–232 (1523); LM-14. – № 719. – Р. 297 (1525); LM-15. – № 9. – Р. 56–57 [1528] і інш.

⁷⁰ Вацук Д. «Старина». – С. 429.

⁷¹ РИБ. – Т. 30. – Стб. 173.

⁷² Там само. – Стб. 174.

⁷³ Там само. – Стб. 195.

вытворчасці, фактар сацыяльнага і маёмаснага становішча, падаткавых і павіннасных адносін, крыніца канфліктаў і спосаб устанаўлення ісціны, адзін са спосабаў панавання і кіравання дзяржавай. «Старина» – жыццё з пастаяннай аглядкай на тое, як жылі продкі. Такое жыццё фарміравала і падтрымлівала «прывычкі розуму і свядомасці», якія з’яўляліся асновай культурнага кода падданных вялікага князя. У лік гэтых падданных уваходзілі не толькі літоўцы і русіны, але і іншыя этнічныя групы – яўрэі і татары. У гэтым плане даўніна з’яўлялася не толькі надсаслоўным, але і надэтнічным феноменам.

Даўніна як від прававой інфармацыі і памяці

Даўніна стварала багатую разнастайнасць падаткавых і павіннасных адносін⁷⁴, прававых звычаяў у рэгіёнах і мікрарэгіёнах. Інфармацыя аб даўніне ў кожным з іх была ўнікальнай⁷⁵. Паколькі «старина» не толькі стварала, але і захоўвала парадак, то ўказаныя адносіны і звычаі не патрабавалі пісьмовай фіксацыі. Змены існуючага парадку былі рэдкімі, не радыкальнымі, таму тое, як «было здаўна», можна было высветліць шляхам апытання мясцовых жыхароў, прадстаўнікоў ці былых прадстаўнікоў мясцовых улад. Могуць здацца дзіўнымі некаторыя запыты гаспадара, адказы на якія ён, на першы погляд, павінен быў ведаць з крыніц, што захоўваліся ў «цэнтры». Так, ён загадваў валынянам даведацца аб прававых звычаях, што існавалі ў Валынскай зямлі⁷⁶; распытваў Юрыя Пацэвіча, які калісьці трымаў Кіеў, аб розных «речах» і кіеўскіх урадах (бо «он того дела всего ведомъ был, какъ издавна бывало»⁷⁷); яшчэ раней гаспадар наводзіў даведкі ў таго ж Юрыя Пацэвіча, ці з’яўляўся манастыр св. Міхаіла Залатаверхага ў Кіеве гаспадарскім «поданьем»⁷⁸. Такія апытанні рабілі і мясцовыя ўлады. Пан Юрый Мікалаевіч Радзівілавіч, атрымаўшы ў заставу горадзенскія гараднічае і корчмы, звярнуўся да «старого» гараднічага з пытаннем, ці мерыў ён «белцы»⁷⁹. Для таго, каб папярэдзіць парушэнне даўніны, было важна, каб ураднік меў мясцовае паходжанне, ведаў звычаі дадзенага рэгіёну. З’яўленне ў прывілеях вялікіх князёў літоўскіх палажэння, якое забараняла займаць пасады ў ВКЛ іншаземцам, было абумоўлена не толькі імкненнем прадставіць ураджэнцам ВКЛ выключнае права на атрыманне крыніц даходаў, звязаных з выкананнем службовых абавязкаў, але і залежнасцю ад інфармацыі аб мясцовых звычаях. З неабходнасцю кіравацца мясцовымі звычаямі былі звязаны выпадкі пераносу суда вялікіх князёў літоўскіх з тэрыторыі Польшы ў ВКЛ. Падданыя былі адначасова аб’ектам і сродкам кантролю. Такім чынам, магчымасці кантролю падданных з боку вялікага князя і яго намеснікаў былі

⁷⁴ Доўнар-Запольскі М.В. Дзяржаўная гаспадарка. – С. 203 і інш.

⁷⁵ Кром М. «Старина». – С. 75.

⁷⁶ «будет ли то в обычаи у правое вашомъ волынскомъ, ижъ, хто о землю ся правуетъ – самъ не присегаеть, нижли светки ихъ присягу делаютъ» (LM-14. – № 898. – Р. 388, 1527 г.).

⁷⁷ LM-6. – № 308. – Р. 201–202 [1499].

⁷⁸ Ад Юрыя ён даведаўся, што «издавна есть тотъ монастыр наше поданье» (LM-6. – № 202. – Р. 148 [1496]).

⁷⁹ LM-224. – № 271. – Р. 232 (1528).

абмежаваны. Улада вуснага слова падданных узаемадзейнічала і канкурыравала з уладай пісьмовага слова гаспадара і яго намеснікаў. Інфармацыя старажылаў магла служыць пацвярджаннем праўдзівасці звестак «афіцыйных» дакументаў⁸⁰.

Памяць даўніны была пераважна вуснай і вымяралася вялікімі адрэзкамі. Пры ўказанні часу адзначалася працягласць перыяду («з веку», «з веку вечнаго», «звекон», «здавна», «з давніх часов», «перед тым», «по старому», «подле старины» і інш.); колькасць мінулых пакаленняў («з деда и отца» і інш.), наследны стан («с предков», «из роду»); узрост (даросласць, старасць)⁸¹; час праўлення манархаў; розныя камбінаваныя спосабы. Відавочна, толькі пазней пачынае з'яўляцца лік гадамі.

Можна вылучыць тры разнавіднасці вуснай памяці. Першая разнавіднасць – памяць сучаснікаў, якія бачылі тое, аб чым сведчылі, ведалі аб гэтым з дакладных і годных даверу крыніц. На вербную няздзелу ў панядзелак (22 сакавіка) 1499 г. у Вільні вялікі князь загадаў запісаць у кнігі Метрыкі ВКЛ паказанні Васіля Чортава па справе паміж княгіняй Цімафеевай і манахамі Троіцкага манастыра аб зямлі. «Василей Чортовъ светчиль: напервей тую землю держаль мещанинъ Смоленский Карпъ, а потомъ отецъ мой Микита Чортъ, а после Чорта Микита писар[ь], а после Микиты господарь король далъ тую землю князю Тимофею; ино тотъ предокъ отецъ мой и Микита въ той земли ловы мели, а старцовъ Троецкихъ николи лововъ тамъ не было, а ни ихъ мели, и память моя засягнетъ – а они въ той земли лововъ не мели»⁸². Віцебскі баярын Глеб Шапка падаў іск на гаспадарскага асочніка з с. Ілемніца Юрку Данілавіча. Гаспадар даў Глебу пустую зямлю Карабейкаўшчына і пацвярдзіў наданне лістом. Юрка ж сцвярджаў, што гэта зямля – не пустая, яе купіў яшчэ яго прадзед, «а деда и отца моего, и моя то есть власная отчизна, и з[ъ] давнихъ часовъ тое земли есмо были в[ъ] держаньи». Суддзя звярнуўся за паказаннямі да Ілемніцкай воласці. Воласць паказала: «...И какъ давно можетъ память наша зъсегнути, а онъ тое земли есть в[ъ] держаньи»⁸³.

Другая разнавіднасць памяці – памяць сучаснікаў, якія чулі ад іншых аб тым, аб чым сведчылі. Войт і мяшчане Уладзіміра неаднаразова скардзіліся вялікім князям Казіміру і Аляксандру, што князі, паны і зямяне Уладзімірскага павета не давалі ім дрэва з іх лясоў і дуброў на дровы, будаўніцтва дамоў і іншыя патрэбы. Адказчыкі, даказваючы сваю праўду, спаслаліся на князя Аляксандра Сангуш-

⁸⁰ РИБ. – Т. 27. – № 101. – Стб. 622–623 (1495).

⁸¹ «...Маемъ людей добрыхъ сторонныхъ, котрымъ звездо, што-жь отцы и деды, и мы сами поросли и постарелися, на той земли живучы...» (ЛМ-16. – № 95. – С. 66, 1532 г.). «Я тую Петрашовъщину держу отъ давнихъ часовъ и старель ся есьми, ее держачы...» (Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Par. S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt. Vilnius, 1995 (далее – ЛМ-225). – № 14. – Р. 30 [1528]). Гл. таксама: ЛМ-16. – № 120. – С. 89–90 (1532), № 371. – С. 262 (1535).

⁸² РИБ. – Т. 27. – № 132. – Стб. 651 (1499).

⁸³ ЛМ-16. – № 38. – С. 28 (1530). Гл. таксама: «Ижь я съ своихъ летъ молодыхъ, якъ моя память съсегнетъ, памятую, штожь тотъ Давыдъ былъ отцу моему свать, бо дочка отца моего, сестра моя, за сыномъ его была, а Давыдъ тотъ ниеоли къ замьку г[оспо]д[а]р[ь]скому Витебьскому не служил[ъ], одно завьжды с[ъ] тое земли служилъ конемъ Богдану къ Моклокову» (ЛМ-16. – № 131. – С. 99–100, 1532 г.).

кавіча: «...Того деи есми николи *не слыхал*, штобы кн(я)зи и панове, и земляне володимерский мешаномъ боронили дерева брати у своих лесехъ и дубровахъ», – напісаў ён гаспадару⁸⁴.

Трэцяя разнавіднасць памяці – памяць прадстаўнікоў больш маладога пакалення, якія сведчылі тое, што мела месца да таго часу, як іх памяць стала здольнай утрымліваць «сацыяльна-прававую» інфармацыю, г. зн. што было «до памяці»⁸⁵. Лідскія баяры Юшка, Войтка і Богуш Карэвічы давалі паказанні адносна прыналежнасці маёнтка Ольжава: «...*Што есьмо слышали* в дядка своего в Богдана, *ижъ он поведил нам*, штожъ панъ Онцушко записал панеи своеи именье Олжово до ее живота, а вечности на то пани Раклевои не дал, а на томъ бых деи и присягнул, ижъ панъ Онцушко ей на тое именье вечности никоторое не дал и не записал ей»⁸⁶. Князь Іван Яраславіч скардзіўся на пана Станіслава Пятровіча, што ён трымаў блізкасць яго жонкі – Лоск. Захаваліся сведчанні двух князёў і аднаго пана, зробленыя на запыт вялікага князя адносна яе паходжання: «Напервеи сведецтво кн(я)зя Ивана Василевича, краичог(о), штож Корибутова дочка Олкирдовича Маря была у великого кн(я)зя Витовта на сенех и кн(я)зь великий Витовтъ дал ее замужъ за кн(я)зя Федора Воротынского, за дадю моего, а кн(я)зя Федорова дочка Воротыньского за кн(я)зем Иваном Ярославовичомъ»⁸⁷.

Наступныя паказанні ўяўляюць цікавасць з пункту гледжання перадачы іх у ярка выражанай размоўнай форме:

«А кн(я)зя Анђрея Костянтиновича Прихабского сведотство: што твоя м(и)л(о)сть мене пытаешъ, сведом ли я роду кн(я)зя Ивана Ярославич кн(я)г(и)ни. *Ино я тому гораздо сведом*. Отец мои был у кн(е)г(и)ни Витовтовое чашникомъ, *и я слыхал от отца моего*, што тая Маря Корибутовна, матка кн(е)г(и)ни Ивановое Ярославича, и выдал ее кн(я)зь великий Витовтъ за кн(я)зя Федора Воротынского. *А матъка моя поведала*, штож ездил отец ее кн(я)зь Семень Вяземский и [с] своєю кн(я)г(и)нею проводить ее до Воротынска, а кн(я)зь Дмитрий Шутиха а Григорей Протасевъ. А пана Анђреево Александровича Дрождына сведецтво: поведаеть, *слышаль от бабки своєї*, от кнегини Борисовое, а перед тымъ, поведаеть, была за княземъ Иваномъ Корибутовичом, и она тое поведывала, што кн(я)зя Иванова сестра Корибутовича была за княземъ Федоромъ Воротыньскимъ, а кн(я)зя Федорова дочъка, Корибутова внука, за княземъ Иваномъ Ярославичомъ»⁸⁸.

Найбольшым аўтарытэтам карысталася першая разнавіднасць памяці.

⁸⁴ LM-6. – № 612. – Р. 349 [1495].

⁸⁵ «И Иван а Гришко поведили перед нами, штож деи еще *до их памяти* был отцу ихъ делъ зъ их оицомъ... И тое деи дело тогды *до нашею памяти* отцы наши врядили и записали межи себе, и того деи вряду держали ся, поки отец нашъ Федор был живъ» (LM-6. – № 180. – Р. 138–139 [1496]).

⁸⁶ LM-6. – № 614. – Р. 350 [1496].

⁸⁷ Там само. – № 530. – Р. 312 [1505].

⁸⁸ Там само.

«Хто валодае інфармацыяй, той валодае светам»

У паўсядзённым размераным жыцці было важна дакладна ўзнаўляць існуючыя віды і формы адносін і дзейнасці. Гэта абумоўлівала нармальнае функцыянаванне грамадства. У *крытычных сітуацыях*, напрыклад, пад час канфлікту гэта функцыянаванне залежыла ад эфектыўнасці дзеяння памяці. Чым старэйшым быў чалавек, тым больш старыя часы ён помніў, а значыць, тым большым аб'ёмам інфармацыі ён валодаў і тым больш значнай была гэта інфармацыя. Адсюль тое вялікае значэнне, якое надавалася старым людзям – старцам. У крытычных сітуацыях перад імі стаяла задача «доискати ся старины», паведаміць «як было здавна» (што з'яўлялася раўназначным паведаміць, «як павінна быць»). Нейкі Няміра – чалавек сталага ўзросту – даваў паказанні па цяжбе паміж Сурынам і Дароцічам аб уладаннях і павіннасцях апошняга. Паводле яго слоў князь Сямён Кіеўскі разгневаўся на дзеда, бацьку і дзядзькаў Дароціча, канфіскаваў іх дзедзіну і вотчыну і аддаў яе пану Федзьку Гарловічу. Пацярпеўшы ад княскага гневу пасяліліся на Валыні. Пасля смерці Сямёна яны білі чалом вялікаму князю Казіміру, каб апошні дараваў ім землі ўзамен канфіскаваных уладанняў. Казімір задаволіў іх чалабіцце і даў ім тыя землі, якія пазней і выпрасіў у гаспадара Сурын. Няміра таксама інфармаваў, што валодаючы дзедзіннымі і вотчыннымі землямі, дзед, бацька і дзядзькі Дароціча служылі конямі і ў панцырах супольна з вруцкімі баярамі, а з каланнымі людзьмі і ардынскімі слугамі яны не служылі, і ніякага «потягу» з імі «не тягнули». З уладанняў, дараваных Казімірам, яны выконвалі тыя ж павіннасці, што і з дзедзіны і вотчыны. Служылі канём і іх нашчадкі. «*А какъ я запомню, за своею памяти, – працягваў Няміра, – штожъ то и зъ веку слывуть бояре Велавскии*». Істотна наступнае. Няміра «для лепшого сведомья» рэкамендаваў звярнуцца да старэйшых за яго людзей, якія валодалі згодна з яго словамі яшчэ большым аб'ёмам інфармацыі: «*А для лепшого сведомья, ешче старей мене, во Вручомъ панъ Мезъ а Костюшко Митьковичъ, и мещанъ много старыхъ: нехай господаръ кажеть надто опытати ихъ, бо они ешче большеи помнятъ*»⁸⁹.

У літаратуры звернута ўвага на тую вялікую ролю, якую адыгрывалі ў практыцы кадыфікацыі права германскіх народаў «antiqui homines». Апошнія з'яўляліся носьбітамі калектыўнай памяці народу. У лангабардаў гэтыя «старыя людзі» выконвалі асаблівую функцыю – яны былі «людзьмі памяці», якія захоўвалі прававую і цесна звязаную з ёй міфічную традыцыю племені⁹⁰. Старыя людзі з'яўляліся носьбітамі «культурнай» памяці і ў іншых народаў⁹¹, у тым ліку, славянскіх⁹². Старцы былі захавальнікамі культуры і тайных ведаў.

⁸⁹ РИБ. – Т. 20. – № 482. – Стб. 1190–1191 [1510]. 3-за таго, што Сурын выпрасіў у дараванне Дароцічаў за простых людзей і адбылася цяжба, у сувязі з якой Няміра даваў паказанні (LM-8. – № 515. – Р. 371, 1510 г.; LM-224. – № 140. – Р. 127, 1524 г.)

⁹⁰ Modzelewski K. Barbarzyńska Europa. – Warszawa, 2004. – S. 60–61.

⁹¹ Le Goff J. Historia i pamięć / Przekład A. Gronowska, J. Stryczyk, wstęp P. Rodak. – Warszawa, 2007. – S. 128.

⁹² Myśliwski G. Pamiętnicy. Ludzie sędziwi jako źródła wiedzy o przeszłości na ziemiach polskich (do końca XVI w.) // Europa barbarica, Europa christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata. – Warszawa, 2008.

Ролю захавальнікаў інфармацыі старажылы не страцілі і ў познім Сярэднявеччы⁹³. Кожны сацыяльны слой, у тым ліку, духавенства⁹⁴, меў сваіх старцаў⁹⁵. Старыя баяры маглі сведчыць па ісках мяшчан⁹⁶. Асаблівай увагі заслугоўваюць звесткі, калі па справах паноў, баяр, татар, мяшчан і панцырных слуг інфармацыю прадстаўлялі старыя сяляне⁹⁷. Аднак, відавочна, што ў далейшым найбольшым даверам карысталіся ўсё ж такі старыя шляхцічы⁹⁸.

Памяць надзяляла старых людзей асаблівымі правамі і абавязкамі, давала ім сілу, перавагу, іерархічна вылучала старцаў адносна моладзі, вызначала іх высокае сацыяльнае становішча. Памяць стварала ўладу. Слова «старца» служыла для абазначэння не толькі людзей сталага ўзросту, але і кіраўнікоў мясцовых сялянскіх супольнасцяў у Падняпроўскіх і Падзвінскіх валасцях XV – першай паловы XVI ст. Гэтыя старцы збіралі даніну і адвозілі яе да скарбу і ключоў, раскладвалі і збіралі сродкі на валасныя патрэбы, рэпрэзентавалі сялянскую абшчыну і г.д.⁹⁹ Паходжанне назвы гэтых кіраўнікоў не выклікае сумненняў – іх абіралі з асяроддзя людзей старэйшага ўзросту. У раннім Сярэднявеччы ўказаныя старцы, відавочна, займалі, значна больш віднае месца ў сістэме мясцовай улады. У Таропцы захоўваўся парадак, які не меў аналагаў ва ўсім ВКЛ – гаспадар даваў у трыманне Таропец мясцовым мяшчанам ці валасным людзям, г. зн. сялянам¹⁰⁰ (sic!). Дык вось указаныя трымальнікі Таропца знаходзіліся пад юрысдыкцыяй таропецкага старца, і гэты пры тым, што ў дадзены рэгіён ад

⁹³ LM-6. – № 229. – Р. 161 [1497]; Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1890. – Т. 3. 1432–1534 / Wyd. B. Gorczak (далей – AS. Т. 3). № 68. – С. 38 (1506); LM-14. – № 623. – Р. 255 (1527) і інш.

⁹⁴ Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе. – Киев, 1883. – Ч. 1. Т. 6. Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648). – № 7. – С. 13–14 (1508).

⁹⁵ LM-224. – № 18. – Р. 55 (1522); РИБ. – Т. 27. – № 76. – Стб. 589 (1495), № 43. – Стб. 555–556 (1494); *Кром М.М.* Понятие «старинны». – С. 541–542; LM-224. – № 191. – Р. 162–163 (1525); РИБ. – Т. 27. – № 45. – Стб. 557–558 (1494).

⁹⁶ LM-224. – № 226. – Р. 191 (1526).

⁹⁷ LM-6. – № 568. – Р. 335 [1496], № 569. – Р. 336 [1475], № 310. – Р. 203 [1499]; LM-11. – № 96. – Р. 108 [1522]; LM-224. – № 266. – Р. 227 (1528). Сяляне-старажылы павінны былі выступіць разам з іншымі ў якасці экспертаў па вызначэнню дзяржаўнай мяжы (РИБ. – Т. 20. – № 485. – Стб. 1194 [1516]). Подобныя прыклады можна значна памножыць.

⁹⁸ У выніку скаргі дарагіцкага плябана князя Якуба на двараніна Ленарта Касенскага аб невыплачванні апошнім з маёнтка Лісава дзесяціны, гаспадар загадаў луцкаму і берасцейскаму біскупу князю Паўлу, каб ён «...казаль им перед собою стати и фундат старый положить. А естли бы фундата у него старого не было, и твоя бы милост(ь), землян обополных, добрых, людей старых, опытал, и будет(ь) ли двавна с того имен(ь)я Лисова десятина на костел Дорогицкий хожывала...» (LM-224. – № 315. – Р. 263, 1528 г.).

⁹⁹ Аб старцах, гл.: *Любавский М.К.* Областное деление. – С. 435–437; *Довнар-Запольский М.В.* Очерки по организации. – С. 57–80 і інш.; *Голубеў В.Ф.* Сельская абшчына ў Беларусі XVI–XVIII ст. – Мінск, 2008. – С. 95–100 і інш.

¹⁰⁰ *Любавский.* Областное деление. – С. 701. З гэтай нагоды М.К. Любаўскі адзначаў: «Впрочем, это едва ли не простой отголосок старинны, не применявшейся уже на деле. Подобный порядок вещей не мог быть приятен тому классу, который считал наместничества и уряды своим достоянием» (*Любавский.* Областное деление. – С. 701–702).

вялікага князя асобна прызначаўся намеснік¹⁰¹. У Таропецкім павеце існавала так званая Старцава воласць, у якой мясцовы старац – а не прызначаны гаспадаром намеснік – збіраў даніну, срэбшчыну і цівуншчыну і адвозіў іх да скарбу, судзіў і «рядил» мясцовае насельніцтва¹⁰². Крыніцы сведчаць і аб іншых прэрагатывах улады старцаў. У XVI ст. старац Азярышчанскай воласці Віцебскага павета браў «явку» (аплату за апавяшчэнне аб прыбыцці) з прыбыўшых у воласць людзей, даваў ім дазвол на пражыванне ў воласці (праўда, з абавязковым паведамленнем аб гэтым «до замку» – намесніку)¹⁰³. Як старац Азярышчанскай, так і старац Усвяцкай валасцей таго ж павета прызначалі віжоў¹⁰⁴. Уся гэта ўлада, якая ў іншых рэгіёнах ВКЛ належала гаспадарскім намеснікам-дзяржаўцам і старостам, не з’яўлялася новаўвядзеннем XV – першай паловы XVI ст., а прыйшла з больш ранняга часу.

Калі старцы як кіраўнікі сялянскіх супольнасцяў перасталі атаясамляцца з людзьмі сталага веку, усё роўна цаніўся іх немалады ўзрост. Пад час адной цяжбы, звязанай з высвятленнем складу службы маркаўскіх конюхаў, апошнія слаліся «до старцовъ и десятников старых, и до всеи волости Марковское»¹⁰⁵.

Глыбіня пранікнення памяці залежыла ад узросту яе носбіта. У другой палове XV – пачатку XVI ст. аб тым, што было пры Вітаўце і Жыгімонце Кейстутавічах, сведчылі старыя людзі, якія бачылі і чулі тое, аб чым сведчылі¹⁰⁶. На думку М. Крома, грамадства валодала кароткай памяццю¹⁰⁷, апошняя ўтрымлівала толькі невялікую частку мінулага, абмежаваную двума пакаленнямі¹⁰⁸, г. зн. прыблізна 50–60 гадоў¹⁰⁹; даўніна была рухомай, яе пункт адліку ўвесь час перамяшчаўся¹¹⁰. Даследчык мае рацыю, але толькі часткова: так было часта, але не заўжды. Яшчэ ў 1510–1520-я гады і нават пазней спасылаліся на парадкі

¹⁰¹ LM-6. – № 264. – Р. 178 [1498], № 591. – Р. 342 [1497]; *Любавский*. Областное деление. – С. 285.

¹⁰² LM-6. – № 591. – Р. 342 [1497]; *Довнар-Запольский М.В.* Очерки по организации. – С. 65–66, 71, 73; LM-6. – № 264. – Р. 178 [1498].

¹⁰³ Литовская метрика № 228. Книга судебных дел № 9) / Публ. подг. В.А. Воронин, А.И. Груша, И.П. Старостина, А.Л. Хорошкевич. Москва, 2008 (далее – ЛМ-228). – № 119. – С. 217 [1539].

¹⁰⁴ Так вынікае з наступных слоў: «А такъ, видело ся намъ, судямъ, такъ: иж тыи усвятъчане, пришедшы у чужую волость до Озерищъ, без вижа старца озерищского и без вижа своего старца усвятъ[c]кого тую жоньку отъняли и судями и вижами сами себе чинили, а к замьку не вели ани объявляли, знашьли есмо в том того Иева и того Радивошъка, и Жака в томъ виноватыхъ» (Судебная книга витебского воеводы, господарского маршалка, волковыского и оболецкого державцы М.В. Ключко. 1533–1540 гг. (ЛМ-228. – № 120. – С. 219 [1539]).

¹⁰⁵ LM-224. – № 267. – Р. 228 (1528).

¹⁰⁶ LM-4. – № 77. – Р. 115–116 [1486], № 115. – Р. 132–133 [1488–1489]; Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB). Rankraščių skyrius. F 18-206/1, p. 605 (1504). Гл. так сама: Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – СПб., 1846. – Т. 1: 1340–1506. – № 55. – С. 69–70 [1453 ці 1468 ці 1483]; *Голубев В.* «Старина». – С. 268 і інш.

¹⁰⁷ *Кром М.* «Старина». – С. 82.

¹⁰⁸ Там само. – С. 81.

¹⁰⁹ *Кром М.* «Старина». – С. 80. У першым артыкуле М. Кром пісаў аб 70–80 гадах (*Кром М.М.* Понятіе «старины». – С. 541).

¹¹⁰ *Кром М.* «Старина». – С. 81–83.

часоў Вітаўта, а гэта ўжо 80–90 гадоў і больш¹¹¹. У 1522 г. сведкі давалі паказанні аб «давніх часах», калі князь Дзмітрый Карыбут (памёр у 1404 г. ці 1405 г.¹¹²) трымаў Мядзель¹¹³. Тут інфарматары былі маладзейшымі за час, аб якім яны сведчылі; яны не з’яўляліся непасрэднымі сведкамі факта. Іх звесткі былі больш падвержаны забыванню, расейванню, скажэнню. Адкуль у гэтых інфарматараў існавала ўпэўненасць у тым, што яны гаварылі праўду? Адкуль у тых, хто прымаў іх паказанні, існаваў давер да іх слоў? Чалавек жыве ў доме, пабудаваным так, як гэта рабілі бацькі; веў гаспадарку так, як вялі яе продкі; валодаў зямлёй, якую трымаў бацька і дзед; карыстаўся ёй у межах, якія існавалі «здавна»; захоўваў сваё сацыяльнае становішча, у якім яго продкі знаходзіліся «звеку», выплываў плацяжы і выконваў павіннасці «подле давняго обычая». Дом, прыёмы гаспадарання, зямля, яе межы, сацыяльнае становішча, плацяжы і павіннасці з’яўляліся помнікамі мінулага. Чалавек жыве сярод гэтых помнікаў. Яны служылі фактарам утрымання ў памяці звестак аб людзях, падзеях, парадках мінулага. Гэта была асаблівая мнематэхніка – форма «запісу», захавання і ўзнаўлення тэкстаў, якія былі зафіксаваны пры дапамозе не літар, а сімвалаў. Інфармацыя аб мінулым уваходзіла ва ўнутраны свет чалавека і пераўтваралася ў ім¹¹⁴. У гэтым заключалася адна з уласцівасцяў даўніны як віда памяці. Важна іншае. Адною з крыніц указаных упэўненасці і даверу было ўяўленне аб непарушнасці парадку. Калі парадак захоўваў устойлівасць і нязменнасць, значыць, той парадак, які ёсць цяпер, быў такім 10, 50, 100 і больш год таму назад. Мінулае з’яўлялася крыніцай цяперашняга, людзі жылі так, як жылі продкі. У той жа час і цяперашняе служыла крыніцай мінулага: калі людзі жылі так, значыць, так жылі і іх продкі. Іншымі словамі, каб пасведчыць аб тым, як было, напрыклад, 100 год таму, дастаткова было паведаміць, як ёсць цяпер ці было да нядаўняга часу. На гэтым у значнай ступені грунтаваліся паказанні сведкаў. Даўніна з’яўлялася аднабаковай інфармацыяй як паводле мэты, так і паводле характару. Яна памятала тое, што захоўвалася нязменным і павінна была пацвердзіць тое, што існавала цяпер. Гэта – яшчэ адна ўласцівасць даўніны як віда памяці. Уласна – гэта «псеўдапамяць», сурагат памяці. Такая памяць рабіла мінулае сучасным. Тады, калі парадак з’яўляўся непарушным, памяць старцаў была эфектыўнай і апраўдвала сабе. Але ў такім выпадку не менш эфектыўнай

¹¹¹ РИБ. – Т. 20. – № 22. – Стб. 554 (1507), № 180. – Стб. 815 (1513); LM-14. – № 611. – Р. 249 [1526]. Гл. таксама і іншыя спасылкі на Вітаўта і Жыгімонта, якія не былі пацверджаны дакументальна: LM-11. – № 115. – Р. 120 (1522); Ревизия. – С. 66 [1524], 260 (1524); Голубев В. «Старина». – С. 269 і інш. Відавочна, частка позніх згадак аб наданнях Вітаўта, у якіх не гаворыцца аб лістах, адносіцца менавіта да наданняў, якія не суправаджаліся выдачай дакумента (у выданні Е. Ахманьскага ў адносінах да гэтых выпадкаў як правіла адзначана: «*Oryginal: brak i żadnej wiadomości o nim nie ma*»; «Копія: brak», гл.: Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi, magni ducis lithuaniae, 1386–1430 / Zebrał i wydał J. Ochmański. – Warszawa, Poznań, 1986. – № 54. – С. 59, № 57. – С. 62, № 62. – С. 65, № 63. – С. 66, № 64. – С. 66, № 78. – С. 78, № 79. – С. 78, № 80. – С. 79, № 83. – С. 81, № 84. – С. 81, № 124. – С. 112, № 125. – С. 113, № 128. – С. 114 і інш.)

¹¹² *Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. – Poznań, Wrocław, 1999 (Biblioteka Genealogiczna / Pod. red. M. Górnego. Т. 2). – С. 109.*

¹¹³ LM-11. – № 141. – Р. 136 (1522).

¹¹⁴ *Тендрякова М.В. Примитивно ли первобытное сознание // Одиссей. Человек в истории. Русская культура как исследовательская проблема. 2001. – Москва, 2001. – С. 343–344.*

з'яўлялася памяць маладзейшых прадстаўнікоў грамадства. У крыніцах часта не паведамляўся ўзрост тых, хто прыводзіў сведчанні. Гэта можа азначаць, што дадзеныя сведчанні зыходзілі ад людзей не сталага веку.

«Еўракаштоўнасці»

Калі мы гаворым аб эвалюцыі грамадства, магчымасці і механізмах яго абнаўлення, істотным і вырашальным фактам з'яўляецца не глыбіня памяці, не яе здольнасць захоўваць ці схільнасць забываць інфармацыю аб тым, што дадзены факт з'яўляўся «новіной» (бо ўсякая «новіна», прынятая грамадствам, пераўтваралася ў даўніну), а ў тым, як адносілася грамадства да навацый, і як яно гэтыя навацыі прымала ў момант іх увядзення. Грамадства альбо прызнавала, альбо не прызнавала новаўводзіны. Калі прычыны другога больш-менш зразумелыя, то як растлумачыць прызнанне навін? Перад тым, як мы паспрабуем адказаць на гэта пытанне, некалькі слоў аб умовах панавання даўніны. Гісторык з боку назірае істотныя змены ў грамадстве, у прыватнасці, выпяванне ў ім дзяржаўных інстытутаў. Уласна ўзнікненне дзяржаўнасці – гэта таксама навацыя, прычым бадай што самая значная і маштабная навацыя ў гісторыі грамадства. І калі культ даўніны не страціў значэння ў перыяд функцыянавання маладой дзяржавы, то толькі таму, што перамены, звязаныя з узнікненнем дзяржаўных структур, адбываліся нярэзка, паступова, марудна. Навіны маглі ўводзіцца ў крытычныя сітуацыі, калі грамадская думка, насуперак існуючым каштоўнасцям, уяўленням і практыкам, вымушана была прымаць жыццёва важныя новаўвядзенні. Фактарам навацый магла з'яўляцца сільная і энергічная асоба правіцеля. Найбольшы эффект змены мелі тады, калі два адзначаныя фактары дзейнічалі адначасова. Аднак гэта здаралася рэдка. У звычайны час паступовыя, марудныя змены з'яўляліся малаадчувальнымі. Гэта спрыяла захаванню даўніны як элемента грамадскай свядомасці.

Са старым добрым правам маглі канкурыраваць толькі вельмі прывабныя новыя правы, якія былі такімі ж «добрамі» з пункту гледжання грамадскай ацэнкі, як і даўніна. І такія правы існавалі. Гэта – правы, якія ў прывілеях XV–XVI ст. так і называліся: «добрыя», «дабравольныя»; яны мелі таксама і наступныя вызначэнні – «хрысціянскія», «вольныя», «як у Кароне польскай». Гаворка ідзе аб правах польскай шляхты, якія былі дараваны ў 1387 г. літоўскім баярам, прыняўшым каталіцкую веру. Вось як прывілей 1387 г. матывуе рашэнне пашырыць названыя правы на літоўцаў – каб не было адрозненняў у правах, паколькі літоўцы і палякі сталі падданымі адной кароны¹¹⁵. Што гэта за правы? Свабоднае распараджэнне вотчыннымі ўладаннямі, свабодная выдача замуж дачок, унучак, сваячак, удоў, свабода ад выканання некаторых павіннасцяў, для удоў – права заставацца на ўладаннях мужа да выхаду замуж. Хрысціянскія правы ў розныя часы атаясамляліся з правамі на зямельную маёмасць. У 1517 г. падставай для вердыкту па цяжбе паміж зямлямі Валынскага павета Зенкам і Мікітам Андрушкавічамі Русановіча і іх зяцямі зямлямі

¹¹⁵ *Jakubowski J. Studya nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską. – Warszawa, 1912 (далей – Jakubowski J. Studya nad stosunkami). – S. 78.*

таго ж павета Мікітам Вігурычам, Яцкам Якавіцкім і Міхнам Лясяцінскім аб маёнтку Чарукаў і селішчу Хадаркова было тое, што бацька Зенкі і Мікіты «неслушне все имене записал, детей своихъ отдаляючи, чогож и в панстве господяра нашого, *въ правехъ хрестыанскихъ нет...*»¹¹⁶. Дараванья ў 1387 г. правы былі пацверджаны ў 1413 г., пашыраны і распаўсюджаны на мяшчан і праваслаўных у 1447 г. У «вялікай харты вольнасцей» 1447 г. два разы паведамляецца аб «хрысціянскім праве» – у артыкулах аб пакаранні паводле суда і персанальнай адказнасці перад судом¹¹⁷. Неабходна пагадзіцца з думкай І. Якубоўскага, што дадзенай «харты» папярэднічаў агульназемскі прывілей, выдадзены Казімірам яшчэ як вялікім князем літоўскім у 1440 г.¹¹⁸. Аднак насуперак ускоснай аргументацыі названага гісторыка¹¹⁹, на нашу думку, у ім маглi прысутнічаць формулы аб «вольных» і «хрысціянскіх» правах, адкуль яны трапілі ў прывілей Навагародскай зямлі, які датуецца тым жа годам¹²⁰. Усе палажэнні апошняга вызначаны як «волная, добрая, хрестыянская, какъ оу полской Коруне суть»¹²¹. Сярод іх – гарантыя персанальнай адказнасці і пакарання паводле суда; права выезду за мяжу на службу іншым манархам; права на распараджэнне зямельнай маёмасцю; права ўдавы – на валоданне да выхаду замуж зямлэй мужа-нябожчыка; вызваленне ад выдачы дзякла, камення, калод, выканання падвод, кашэння сена і іншых павіннасцяў, выплаты срэбшчыны; гарантыя захавання ўкладаў на карысць стольных, саборных, манастырскіх і іншых цэркваў Навагародка і Навагародскай зямлі і інш. Відавочна, устаўныя прывілеі Полацкай¹²² і Кіеўскай¹²³ зямель былі адрэдагаваны ў адпаведнасці з артыкуламі

¹¹⁶ LM-6. – № 503. – P. 295 [1503]; AS. – Т. 3. – № 175. – S. 153 (1517); *Bardach J.* Trzetizna – część swobodna w litewskim prawie majątkowym XV–XVI wieku // *Idem.* O dawnej i niedawnej Litwie. – Poznań, 1988 (далей – *Bardach J.* Trzetizna). – S. 129.

¹¹⁷ Monumenta mediae aevi historica res gestas Poloniae illustrantia=Pomniki dziejowe wieków średnich do objaśnienia rzeczy polskich służące. – Kraków, 1894. – Т. 14. Codicis epistolaris saeculi decimi quinti. Т. 3 (1392–1501) / Collectus opera A. Lewicki. – S. 10; Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – СПб., 1846. – Т. 1: 1340–1506. – № 61. – С. 74; *Старостина И.П.* Судебник Казимира 1468 г. // Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования. 1988–1989 годы. – Москва, 1991. – С. 237.

¹¹⁸ *Якубовский И.* Земские привилеи Великого княжества Литовского // Журнал Министерства народного просвещения (ЖМНП). 1903. – № 4. – С. 269. Прим., 272; *Он же.* Земские привилеи Великого княжества Литовского // ЖМНП. 1903. – № 6. – С. 270–272. Да гэтай думкі далучыўся С. Кутжеба (*Kutrzeba S.* Historia ustroju Polski. W zarysie. – Lwów, Warszawa, 1914. – Т. 2. Litwa. – S. 38).

¹¹⁹ *Якубовский И.* Земские привилеи Великого княжества Литовского // ЖМНП. 1903. – № 6. – С. 270–273.

¹²⁰ И.П. Старостина выказала сумненне ў аўтэнтычнасці прывілея Навагародскай зямлі (*Старостина И.П.* К вопросу об изучении областных привилеев Великого княжества Литовского // Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения. XVII Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В.Т. Пашуто. IV Чтения памяти доктора исторических наук А.А. Зимина. – Москва, 19–22 апреля 2005 г. Тезисы докладов. – Москва, 2005. – Ч. 2. – С. 255). Палеографічныя даныя гэта прывілея не даюць падстаў для такіх сумненняў.

¹²¹ *Жемайтис С.* Привилей новогрудской земле 1440 г. // Рукописные памятники. Публикации и исследования. – СПб., 1997. – Вып. 4.

¹²² *Якубовский И.* Земские привилеи Великого княжества Литовского // ЖМНП. 1903. – № 6. – С. 263–264, 270–273; *Макараў М.* Ад пасада да магдэбургіі: прававое становішча насельніцтва местаў Беларускага Падзвіння ў XIV – першай палове XVII ст. – Мінск, 2008. – С. 144–146.

прывілея 1447 г. У 1507 г. князі, паны, баяры, зямяне і ўся кіеўская шляхта білі чалом гаспадару і паказвалі ўстаўныя лісты Казіміра і Аляксандра, «што імъ дали *право добровольное хрестиянское*»¹²⁴. Так яны называлі гэтакі права і ў 1529 г., калі названыя лісты, а таксама новаатрыманы ліст Жыгімонта былі страчаны, і кіяне прасілі апошняга, каб ім «водлугъ тыхъ первыхъ правъ ихъ знову дали імъ *право тое жъ добровольное* и потвердили листомъ... на вечность»¹²⁵. У 1511 г. полацкія баяры, мяшчане і ўвесь горад, уся Полацкая зямля білі чалом Жыгімонту, і клалі лісты Казіміра і Аляксандра, «штожъ их м(и)л(о)сть перво сего пожаловали их и дали імъ *права вольная, добрая хрестиянская, какъ в Короне Польскои...*»¹²⁶. Аб «вольныхъ» і «хрысціянскіх» правах гаворыцца і ў прывілеі Жамойцкай зямлі¹²⁷. Маркерам асобных правоў у прывілеях служаць характэрныя вызначэнні. Ва ўстаўным прывілеі Полацкай зямлі сказана:

«А хто кого обадит явно а любо таино, ино намъ его не казнити ни одною виною, ани именем, ни няствомъ, ни серебромъ, ни шыєю, олижъ *поставити его очи на очи на явномъ суду хрестиянскомъ*, и того, хто вадиль, и того, хто на кого вадиль, и досмотревъши межи ними правое нити, хто будетъ што заслужилъ, какъ право вкажетъ, такъ его казнити, а которыи которую вину будетъ заслужилъ, ино того самого казнитъ по его вине»¹²⁸.

Спасылкі на хрысціянскія правы мы сустракаем і ў іншых крыніцах. Прыблізна ў 1458–1460 гг. полацкі намеснік Пётр Мантыгірдавіч у лісце да рыжан у сувязі з фактамі заключэння ў няволю палачан, заклікаў рыжан дзейнічаць згодна са звычаем: калі будзе вінаваты палачанін, то рыжане павінны былі прасіць дзецкага ў полацкага намесніка, а апошні быў абавязаны разам з палачанамі разгледзець цяжбу. «А кому будетъ дело до того, ил ли до галици и до иных вашим, и вы к нам пошлете, а мы справедливость межи ними вчинимъ подлугъ *хрестьянского права*»¹²⁹. Гаспадару біў чалом берасцейскі старосціч

¹²³ Якубовский И. Земские привилеи Великого княжества Литовского // ЖМНП. 1903. – № 6. – С. 283, 284–285; Вацук Д. «Абыхмо деръжали ихъ пддлѣ права ихъ земъли». – С. 51–54 і інш.

¹²⁴ Вацук Д. «Абыхмо деръжали ихъ пддлѣ права ихъ земъли». – С. 278.

¹²⁵ Там само. – С. 285.

¹²⁶ LM-8. – № 613. – Р. 452.

¹²⁷ «Item omnibus nobilibus, boiaris et toti communitati districtus Knithoviensis similiter dedimus et concessimus praesentium tenore mediante concedimusque et damus omnia *iura et libertates christianitatis*, prout terrae Lithuaniae concessimus et quemadmodum genitor noster praefatus eorum praedecessoribus, boiaris videlicet Butrimo, Stroupi et Gierwido cum caeteris boiaris, et communitati dicti districtus Knethoviensis dederat et concesserat». На «руском» языке: «И тежъ всимъ бояромъ, шляхте и всему посполству [в] повете Кнетовъскомъ такежъ далисмы през нинешньны листъ, и даемъ *уси права и волности хрестьянскии*, яко есьмо дали земъли Литовъскои, и яко от(е)ць н(а)шъ речоны ихъ предкомъ бояромъ, то есть, Бутримовати, Стропи и Арвидовы, з ыньшыими боярми и посполствомъ прыреченного повету Кнеиовскому дали» (Žemaitijos žemės privilegijos XV–XVII a. / Par. D. Antanavičius, E. Saviščevas. – Vilnius, 2010. – Р. 42).

¹²⁸ LM-8. – № 8, 613. – Р. 452 (1511).

¹²⁹ Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв. / Сост. А.Л. Хорошкевич. – Москва, 1977. Вып. 1 (далее – Полоцкие грамоты. Вып. 1). – № 97. – С. 191. Гл. таксама: «Про то ж мы зде се некоторого з ваших речон(о) Вальфромей Виболта *хр(е)стьянским правом* обыскавше виноватого подлугъ записов, ижъ онъ черес записы невинныхъ людей нашихъ поковав держал и пограбил, а черес пана

пан Ян Юрыевіч Ільніч і паведаміў, што бацька, маючы на яго «некоторый» гнеў пазбавіў яго права мець частку ў бацькоўскіх уладаннях. Вялікі князь ануляваў гэта рашэнне па той прычыне, што Юрый Ільніч «перед часомь смертнымь» павінен быў «выступы» сына паведаміць гаспадару, а гаспадар – ацаніць, наколькі абгрунтаваным было рашэнне бацькі; між тым, было зроблена інакш: «...было бы то не водлугъ правъ хрестыянскихъ, а з ущипьком шкодливымъ сына ег(о)»¹³⁰. «Подле обычая права хрестыянскаго», г. зн. у адпаведнасці з *вынікамі расследавання*, гаспадар выносіў прыгаворы па цяжбе аб шляхецтве і іншых справах¹³¹. Добрым, хрысціянскім правам называлася і новае нямецкае магдэбургскае права¹³².

Трактоўка хрысціянскіх правоў як «вольных» правоў указвае на тое, якія каштоўнасці ляжалі ў іх аснове – свабода асобы чалавека і свабода распадраджэння маёмасцю. З такім вызначэннем дадзеных каштоўнасцяў суадносіцца формула прывілея 1413 г., у якой парадкі, што існавалі да атрымання новых правоў, названы «ярмом»¹³³. Для падданных вялікага князя літоўскага галоўнай крыніцай тых каштоўнасцяў, якія вызначалі гэтыя правы, з’яўлялася хрысціянская традыцыя. Ідэі, якія ляглі ў аснову хрысціянскіх правоў, беларускі даследчык У. М. Конон разглядаў як ідэі, што няслі ў сабе рысы хрысціянска-рэнесансавага гуманізму. На яго слушную думку пад «устаўненнямі хрысціянскага права» Статута 1529 г. разумеліся «те критерии справедливости и человечности, которые выдвинуты в Библии, и прежде всего, основной нравственный закон»¹³⁴ («Рабіце іншым тое, чаго жадаеце каб яны рабілі вам»¹³⁵). Ад сабе дабавім, што гэтыя крытэрыі сталі засвойвацца задоўга да выдання Статута 1529 г. «А видже ведаете сами, – пісаў у 1464 г. полацкі намеснік Алехна

Петров соуд воеводы полоцког(о), а истця своего не беря в них» (Полоцкие грамоты. Вып. 1. – № 110. – С. 208 [1463]).

¹³⁰ LM-14. – № 825. – Р. 343 [1526].

¹³¹ РИБ. – Т. 20. – № 324. – Стб. 1038 [1522], № 349. – Стб. 1068 (1522). Гл. таксама: «И потом мы, судьи, попытаем obu сторонъ: пан(а) Яна Петрашевича и пан(а) Яна Юшкевич(а) а рекучи: “Вжо есмо ваших речеи выслушали, даваит(е) вы намъ люди стороннии, хто тутъ ведаеть, земцовъ, чии земли притягнули к рече, чии суть входы обаполь реки, *иж быхмо меж васъ конецъ знашли и доброую справедливос(т) подлугъ права хрес(т)яньскаг(о) вчинили”*» (Archiwum Głównie Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów. Dz. X. Sygn. 383. – S. 10 [1460–1479]).

¹³² «ряд добрии а справедливии» (LM-8. – № 530. – Р. 382, 1510 г., № 612. – Р. 449, 1511 г.), «право вольное, хрестыянское» (РИБ. – Т. 27. – № 240. – Стб. 815, 1500 г., № 251. – Стб. 837, 1502 г.), «право хрестыянское» (LM-9. – № 249. – Р. 193, 1516 г.).

¹³³ «Qui ut se in fidei constantia commodius exerceant et crescant de virtute in virtutem, iugum servitutis, quo hactenus fuerunt compediti et constricti, de cervice ipsorum deponentes et solventes, ex innatae nobis benignitatis clementia, ipsi libertates, immunitates, gratias, exemptiones et privilegia dari, catholicis solita, iuxta continentiam articularum subscriptorum tenore praesentium concedimus et largimur» (Akta unji Polski z Litwą / Wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz. – Kraków, 1932. – № 51. – S. 63, 1413 г.).

¹³⁴ Конон В.М. Гуманистические истоки Статута Великого княжества Литовского 1529 г. // Первый Литовский статут 1529 г. (Материалы республиканской научной конференции, посвящённой 450-летию Первого Статута). – Вильнюс, 1982 (далее – Конон В.М. Гуманистические истоки Статута Великого княжества Литовского 1529 г.). – С. 102.

¹³⁵ Конон В.М. Гуманистические истоки Статута Великого княжества Литовского 1529 г. – С. 99–101.

Судымонтавіч да рыжан у сувязі з чарговым канфліктам, – *ижь слушит(ь) хрестьяньскым обычаем в ызгоде быти, а злое отдаляти*. А штом лепей волите ваша м(и)л(о)сть злое л(ь) и непочестливое держати, чил(ь) пак доброе и почтливое имети?»¹³⁶. У наступным лісце да рыжан, які датуецца тым жа годам, Алехна адзначаў: «Про то жь осп(о)д(а)рь наш корол(ь) его м(и)л(о)сть, осмотрев своихъ слоуг мещан полоцких их верноую службу и повышшил им их правъ, а дал имъ его м(и)л(о)сть *хр(е)стьяньское право; абы справедливость была как богатому, так оубогому*»¹³⁷.

З прыняццем хрысціянскіх правоў паняцце «дабро» стала атаясамляцца не толькі з даўнінай, але і новымі, чужымі, правамі. Так ці інакш, для хрысціяніна рэлігійныя каштоўнасці з'яўляліся аднымі з вышэйшых каштоўнасцяў. «Хрысціянства» мела розныя канатацыі, сярод іх тыя, якія былі ўласцівы даўніне – «дабро» і «справядлівасць». Перавагі добрага хрысціянскага права падарвалі абсалютны аўтарытэт даўніны, разбуралі ўяўленне аб ёй як вышэйшай прававой каштоўнасці. Гэту якасць сталі падзяляць цяпер ужо не толькі стары звычай, але і новыя правы. Апошнія змяшчалі ў сабе магутны патэнцыял абнаўлення ў кірунку лібералізацыі і гуманізацыі. Парадак, які быў устаноўлены новымі правамі, не адмяняў стары, абодва суіснавалі. Старыя добрыя правы крышталізавалі новыя добрыя правы, надавалі апошнім якасці непарушнасці, пераўтваралі іх у даўніну. Старыя і новыя правы часта не перасякаліся, а пераразмяркоўваліся ў залежнасці ад тых ці іншых прыярытэтаў.

Крыніцы выводзяць хрысціянскія, вольныя правы з Польшчы¹³⁸. Гэтыя правы, відавочна, уяўлялі сабой цэлы пласт *заходняй культуры*, правадніком якой была ўказаная краіна. Такое іх паходжанне можа сведчыць аб існаванні значнай «культурнай» дыстанцыі паміж заходнімі і ўсходнімі правамі. Апошнія таксама былі «хрысціянскімі». Ва ўстаўным прывілеі Віцебскай зямлі адносна «рускага» права адназначна сказана: «Такъже которыи будутъ литвинь або ляхъ кр(е)щены были у Витебску у *рускую веру* а хто с тог(о) городу и тепере жыветъ, того намъ не рушыти, *права ихъ хр(и)стьянского* ни в чом не ломити»¹³⁹. Захаваліся сведчанні, што ў полі дзейнасці «рускіх хрысціянскіх» правоў дазвалялася адчужаць зямельныя ўладанні¹⁴⁰. Усходнія хрысціянскія правы фактычна таксама былі

¹³⁶ Полоцкие грамоты. Вып. 1. – № 116. – С. 217 [1464].

¹³⁷ Там само. – № 118. – С. 220 [1464].

¹³⁸ Я. Якубоўскі звярнуў увагу, што лацінскі тэкст прывілея 1447 г. «iuxta consuetudinem et iura Regni Poloniae» на «рускую» мову Статута ВКЛ 1529 г. перакладзены як «водле звычайу и прав хрестьянских». «Gdy przywilej mówi o prawie katolickiem a następnie o prawie Królestwa Polskiego, autorowie Statutu w obu miejscach kładą prawo chrześcijańskie. Zmiana ta tłumaczy się w pierwszym wypadku mieszanym pod względem wyznaniem składem komisji Kodyfikacyjnej, w drugim zaś separatystyczną tendencją zatarcia śladów wpływu polskiego w prawodawstwie litewskim» (*Jakubowski J. Studya nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską. – Warszawa, 1912. – S. 76; гл. таксама: Bardach J. Trzetizna. 1988. – S. 129. Przepis*).

¹³⁹ LM-8. – № 387. – P. 292 (1509).

¹⁴⁰ Так можа вынікаць з некаторых зафіксаваных у канцы XIV ст. палажэнняў устаўных прывілеяў асобным землям ВКЛ: *Макараў М.* Ад пасада да магдэбургіі: прававое становішча насельніцтва месцаў Беларускага Падзвіння ў XIV – перашай палове XVII ст. – Мінск, 2008. – С. 154; Гл. таксама: *Груша А.І.* Мяноўная грамата князя Васіля Нарымонтавіча і фарміраванне пісьмовай

«добрымі» і «вольнымі». Відавочна, існавалі і іншыя «вольнасці». Але тое, што да «рускіх» правоў не прышчапіліся ўказанія вызначэнні, можа сведчыць аб тым, што яны былі аморфнымі. Ці не з апошняй трэці XIV – першай паловы XV ст. варта адлічваць гісторыю спакушэння літоўцаў і русінаў прававымі ўзорамі Захаду?

Праблему абнаўлення грамадства ва ўмовах дзеяння прынцыпа даўніны нельга разглядаць асобна ад персоны гаспадара вялікага князя. Названая персана займала выдатнае месца ў грамадстве ВКЛ, яна валодала асаблівым статусам. Гаспадар лічыўся з даўніной падданных, але на яго і яго ўладанні тэрмін даўнасці не пашыраўся. У гэтым праяўляліся перавагі дзяржаўнай улады. У сувязі з супрацьпраўнымі дзеяннямі пані маршалкавай Мікалаевай Забярэзінскай Ганнай у гаспадарскай пушчы Княгінінскага двара, вялікі князь пісаў да яе: «А прото, коли ся тая реч такъ в собе маеть, ачь ко[л]векъ подле жалобы твоеи в томъ есмо до п(а)на подчасого (маркаўскага дзяржаўцы Яна Мікалаевіча Радзівіла. – А.Г.) писали, приказуючи ему под закладомъ нашимъ, абы ся в тую пушчу ни чимъ ся не вступаль, одначе жъ ведаете вы сами *обычаи стародавнии у Великомъ Кн(я)зьстве Литовскомъ, же намъ, г(о)с(но)д(а)ру, якъ давности нет*, такъ нікому до лет дитинныхъ не маеть быти откладывано»¹⁴¹. «...*Мы, г(о)с(но)д(а)рь, с подданными нашими давности не маемъ...*», – адзначаў вялікі князь у сувязі з іншай справай¹⁴². Тут персана вялікага князя была сільнейшай за час. Такім чынам, на асобна ўжытым «фронце» даўніна цярпела паражэнне. Апрача статусу вялікі князь валодаў і асаблівымі магчымасцямі і адна з галоўных – дараваць падданных рознымі правамі: на землі, сялян, імунітэты, льготы і г. д. Аднымі з матываў падобных дараванняў былі ласка, асаблівая ласка гаспадара, чалабіцце просьбітаў¹⁴³. Але ў аснове дараванняў ляжалі хрысціянскія якасці гаспадара і адна з іх – шчодрасць. Тут важна і наступнае. Хрысціянскі гаспадар дараваў добрыя, вольныя, хрысціянскія правы.

Парадак першапачаткова непарушны і ўстойлівы стаў зменлівым і рухомым. Адбылася пераарыентацыя сацыяльна-прававой памяці. Калі спачатку памяць фіксавала ўстаноўлены парадак, то цяпер – пастаянныя перамены, якія ствараліся шляхам даравання добрых, вольных, хрысціянскіх правоў. Свет стаў зменлівым і разнастайным. Прэамбула прывілеяў, у якой гаварылася аб слабасці памяці, стала гучаць актуальна. Заходняя культура несла ў сабе і новыя практыкі, у тым ліку, тыя, якія былі звязаны з выкарыстаннем прававога дакумента і пісаных законаў. У «Пахвале караля Жыгімонта», якая захавалася ў шэрагу спісаў Статута 1529 г., адносна Ягайлы і Вітаўта сказана: «А прето, ач-кол(ь)ве

культуры ў прававой сферы Вялікага княства Літоўскага ў апошняй трэці XIV – першай трэці XVI ст. – Мінск, 2010. – С. 16.

¹⁴¹ LM-14. – № 59. – Р. 105–106 (1528).

¹⁴² LM-14. – № 925. – Р. 405 (1529).

¹⁴³ Груша А. «Просите, и дано будет вам» (Мф. 7:7): ещѣ раз к вопросу о «заочных» листах канцелярии Великого княжества Литовского // СОЦІУМ. Альманах сацыяльнай історыі. – К., 2008. Вып. 8. – С. 271–277; *Он же. Доверял ли монарх своим подданным? (из жизни общества Великого княжества Литовского конца XV – первой трети XVI в.)* // Istorijos šaltinių tyrimai / Sud. A. Dubonis. – Vilnius, 2010. – Т. 2. – Р. 51–56.

дали намъ веру хрестыянскую, але вчинковъ хрестыянских нас были не научили, прав нам не дали, чим быхмо ся мели справовати, яко ся хрестыяне справовують...»¹⁴⁴. Зразумела, што тут маюцца на ўвазе не толькі законы, але таксама іх пісьмовая форма. Вялікі князь адназначна называе Статут 1529 г. хрысціянскамі правамі¹⁴⁵. Відавочна, элементам дадзенай культуры з'яўляўся і прававы дакумент. У гэтых умовах памяць стала саступаць месца дакументу.

РЕЗЮМЕ

Олександр Груша

ВЛАДА НЕПОРУШНОСТІ І ПАМ'ЯТІ: «СТАРИНА» І ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЯ В XV – ПЕРШІЙ ТРЕТІНІ XVI ст.

Стаття присвячена такому середньовічному феномену як старовина – одній із вищих релігійних, правових, соціальних, політичних і моральних цінностей, нормі і моделі поведінки, способу мислення і діяльності, одній із найважливіших категорій релігії, фактору соціального і майнового статусу, одному зі способів владарювання й управління, формі пам'яті. Робиться наступний висновок. Зі старовиною могли конкурувати тільки дуже привабливі нововведення – права, які були такими ж «добрими» з точки зору суспільного оцінювання, як і старовина. Це – права, які в історичних джерелах XV–XVI ст. так і називались «добрі», «добровільні», «як в Польщі». Переваги доброго християнського права підірвали абсолютний авторитет старовини, зруйнували уявлення про її вищу правову цінність. Ця якість була притаманна також і новим правам. Останні містили в собі потужний потенціал оновлення суспільства у напрямку лібералізації і гуманізації. Цілий ряд нововведень кваліфікувався не просто як «добрі» і «вільні» права, але й як «християнські» права. Дану кваліфікацію прав необхідно розглядати в культурному сенсі. Нові громадянські і майнові права ототожнювались із християнством, були органічною частиною християнської релігії, втілювали її.

Ключові слова: старовина, непорушний порядок, ідеальний порядок, модель мислення, вид правової інформації, пам'ять, «християнські права», конкуруючі права, нововведення, зміни.

¹⁴⁴ Lazutka S., Valikonytė I., Gudavičius E. Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.). – Vilnius, 2004. – P. 59. Аб «Пахвале», гл.: Варонін В. «Пахвала караля Жыгімонта» Войцеха (Альбрэхта) Гаштаўта і выданне Першага Статута Вялікага княства Літоўскага // Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha. Straipsnių rinkinys / Sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė. – Vilnius, 2005.

¹⁴⁵ Pirmasis Lietuvos Statutas. – P. 62.

Александр Груша

ВЛАСТЬ НЕРУШИМОСТИ И ПАМЯТИ: «СТАРИНА» И ЕЁ ТРАНСФОРМАЦИЯ В XV – ПЕРВОЙ ТРЕТИ XVI в.

Статья посвящена такому средневековому феномену как старина – одной из высших религиозных, правовых, социальных, политических и нравственных ценностей, норме и модели поведения, способу мышления и деятельности, одной из важнейших категорий религии, фактору социального и имущественного положения, одному из способов властвования и управления, форме памяти. Делается следующий вывод. Со стариной могли конкурировать только очень привлекательные новшества – права, которые были такими же «добрыми» с точки зрения общественной оценки, как и старина. Это – права, которые в исторических источниках XV–XVI вв. так и назывались «добрые», «добровольные», «как в Польше». Преимущества доброго христианского права подрывали абсолютный авторитет старины, разрушали представление об её высшей правовой ценности. Этим качеством стали обладать также и новые права. Последние содержали в себе мощный потенциал обновления общества в направлении либерализации и гуманизации. Целый ряд новшеств квалифицировался не просто как «добрые» и «вольные» права, но и как «христианские» права. Данную квалификацию прав необходимо рассматривать в культурном смысле. Новые гражданские и имущественные права отождествлялись с христианством, являлись органической частью христианской религии, воплощали её.

Ключевые слова: старина, нерушимый порядок, идеальный порядок, модель мышления, вид правовой информации, память, «христианские права», конкурирующие права, новшества, изменения.

Alexander Gruša

THE INDESTRUCTIBILITY AND MEMORY POWER: «OLD WAYS» AND THEIR TRANSFORMATION IN THE FIFTEENTH – FIRST THIRD OF THE SIXTEENTH CENTURY

The article deal with such medieval phenomenon as «old ways», one of the higher religious, legal, social, economic, political and moral values, the norm and model of behaviour, the way of thinking and activity, one of the main categories of religion, the factor of social and a property status, one of the ways of domination and governments, the frame of memory. The following conclusion are made. Very attractive innovations could compete to old ways – the rights which were same «good» from the point of view of a public value, as old ways. These were the rights which in historical sources of the fifteenth–sixteenth centuries were named as «good», «free», «as in the Poland». Advantages of the good Christian right undermined absolute authority of olden old ways, destroyed imagination about its higher legal value. The new rights started to possess these quality too. They comprised powerful potential of updating of a society

in a liberalisation and humanisation direction. Variety of innovations was qualified not only as «good» and «free» rights, but also as the «Christian» rights. It is necessary to consider the given qualification of the rights in cultural sense. New civil and property rights were identified with Christianity, were an organic part of Christian religion, embodied it.

Keywords: old ways, indestructible order, ideal order, model of thinking, kind of the legal information, memory, «Christian rights», competing rights, innovations, changes.